

Kocaeli **ilahiyat** Dergisi

ISSN: 2564-677X

Kocaeli Theology Journal

İHYÂÜ'L-KULÛB İSİMLİ ESER BAĞLAMINDA ŞEYH MAHMUD EL-KÛRDÎ'NİN TASAVVUFA DAİR HİKMETLERİ

THE WISDOM OF SHAYKH MAHMUD AL-KURDÎ ABOUT SUFISM IN THE CONTEXT OF THE WORK İHYÂ AL-QULÛB

Mevlüt ÖZÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri,
Tasavvuf Anabilim Dalı, Amasya/Türkiye
mevlut.ozcelik@amasya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1434-2135>

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7443947>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05 Ekim 2022 / 05 October 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 12 Kasım 2022 / 12 November 2022

Yayın Tarihi / Published: 20 Aralık 2022 / 20 December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık 2022 / December 2022

Cilt: 6, Sayı: 2 Volume: 6, Issue: 2, Sayfa / Pages: 421-470

Cite as / Atıf: Özçelik, Mevlüt. "İhyâü'l-Kulûb İsimli Eser Bağlamında Şeyh Mahmud el-Kürdî'nin Tasavvufa Dair Hikmetleri [The Wisdom Of Shaykh Mahmud Al-Kurdî About Sufism In The Context Of The Work İhyâ Al-Qulûb]". Kocaeli İlahiyat Dergisi-Kocaeli Theology Journal, 6/2 (Aralık/December 2022), 421-470.

İntihal: Bu makale, intihal tarama programlarıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned with plagiarism screening programs and plagiarism has not been detected.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği yazar(lar) tarafından beyan olunur

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

OPEN ACCESS INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kider>

Öz

Bu çalışma 18. yüzyıl Halvetiyye şeyhlerinden Mahmud el-Kürdî'nin (ö. 1195/1781) tasavvufa dâir kaleme aldığı hikmetleri incelemeyi hedeflemektedir. Tarikat silsilesinde Anadolu'da yetmişmiş Halvetî şeyhlerinin bulunduğu Kürdî'ye ait hikmetlerin yazma veya matbu herhangi bir nüshası tespit edilememiştir. Müstakil bir nüshasının bulunmaması, hikmetlerin şerhler üzerinden incelenmesini gerekli kılmıştır. Sözkonusu hikmetler Kürdî'nin halifelerinden Abdullah eş-Şerkâvî (ö. 1227/1812) ve Abdülkâdir er-Râfî'î (ö. 1230/1814) tarafından şerh edilmiş, her iki eser, tahkikli olarak neşredilmiştir. Yapılan araştırma neticesinde Râfî'î'ye ait olan *İhyâü'l-kulüb* isimli şerhin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Eserin tahkikli neşri temin edilerek bahsi geçen nüsha ile karşılaştırılmış, aralarında tahkik çalışması dışında hiçbir farkın bulunmadığı görülmüştür. Tahkikli metin üzerinden yürütülen çalışmada Kürdî ve Râfî'î'nin hayatı incelenmiş, hikmetler maddeler halinde verilmiş ve ilk on hikmet Râfî'î'nin şerhi çerçevesinde hulasa edilmiştir. Görüldüğü kadarıyla Kürdî tasavvufa dâir zühhd, tevekkül, mücadebe ve zikir gibi temel meseleleri; özellikle de mensubu bulunduğu Halvetiyye'de önemli yer tutan uzlet, halvet ve açlık gibi nefis terbiyesiyle ilgili kavramları gayet veciz bir şekilde ifade etmiş, şârih Râfî'î de sözkonusu hikmetleri, Kur'an, Sünnet ve tasavvufun temel eserlerini referans alarak kapsamlı ve anlaşılır bir üslupla şerh etmiştir. Kürdî'nin hikmetleri ve bu hikmetlere dair şerhler hakkında ülkemizde yapılmış akademik bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, bu sahadaki boşluğu bir nebze doldursa da Kürdî ve Râfî'î'nin tasavvufî düşüncelerinin tam mânâsıyla tespiti için hikmetlerin tamamının incelenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Halvetiyye, Mahmud el-Kürdî, Abdülkâdir er-Râfî'î, İhyâü'l-kulüb, Hikmet

Abstract

This study aims to examine the wisdoms written by Mahmud al-Kurdî (d. 1195/1781) one of the eighteenth-century Khalwatiyya shaykhs, about Sufism. In the genealogy of the order, no written or printed copies of the wisdoms belonging to the Kurdî, in which the *Khalwatî* shaykhs raised in Anatolia were found, could not be found. The absence of a separate copy made it necessary to examine the wisdoms through the commentaries. These wisdoms were commented on by Abdullah al-Sharkavî and Abdülqadir al-Rafî'î (d. 1230/1814), one of the khalifas of the Kurdî, and both works were published with an verification. As a result of the research carried out, it was determined that the commentary named *Ihyâ al-qulüb*, which belongs to Rafî'î, is registered in the Istanbul Metropolitan Municipality Atatürk Library. The investigation edition of the work was obtained and compared with the aforementioned copy, it was observed that there was no difference between them except the investigation study. In the study conducted in the context of the investigative text, the life of Kurdî and Rafî'î was examined, the wisdoms were given in items and the first ten wisdoms were summarized within the framework of Rafî'î's commentary. As far as can be seen, Kurdî expressed the basic Sufi issues such as asceticism (zuhd), trust (tawakkul), striving (mujâhadah) and dhikr in a very concise manner, especially the concepts related to methods of purification of the soul (nafs) such as isolation (uzlah), *seclusion* (khalwah) and hunger, which have an important place in the sect of Khalwatiyyah to which he belongs, the commentator Rafî'î also commented on these wisdoms with a comprehensive and understandable style by referring to the Qur'an, the Sunnah and the basic works of Sufism. There is no academic study conducted in our country about the wisdom of Kurdî and the commentaries on these wisdom. Although this study fills the gap in this field to some extent, all of the wisdoms need to be examined in order to fully determine the mystical ideas of Kurdî and Rafî'î.

Keywords: Sufizm, Khalwatiyyah, Mahmud al-Kurdî, Abdülqadir al-Rafî'î, Ihyâ al-qulüb, wisdom

Giriş

Ehl-i sünnet itikadı konusundaki hassasiyeti sebebiyle ulemâdan vüzerâyâ her kesimden Müslümanın iltifatına mazhar olan Halvetiyye,¹ Osmanlı tasavvuf düşüncesinin teşekkülünde ve toplumsal huzurun temininde önemli katkıları olan bir tarikattır. Şeyh Mahmud el-Kürdî Halvetiyye tarikatının yetiştirdiği şeyhlerinden biridir. O, bugün huzursuzluk ve terörün hüküm sürdüğü Ortadoğu'da nice yıllar huzur ikliminin yaşanmasına vesile olan bir sûfidir. Onu bu konuda başarılı kılan şeyin tasavvufu ilmî ve amelî cihetiyle özümseyerek yaşaması, müntesipleri ve muhibbânı üzerinde tasavvufî ahlâkı hâkim kılması olduğunu söylemek mümkündür. Kürdî'nin çalışmaya konu olan hikmetleri, onun tasavvufî düşüncesini son derece veciz bir şekilde dile getirmektedir.

Muhtevasında birçok mânâyı barındıran “veciz söz” diyebileceğimiz “hikmet”, h-k-m fiilinden türeyen “hüküm vermek” anlamındaki “hükm” mastarından isimdir. Bu kelime aynı kökten gelen “el-hakeme” ve “hâkim” kelimeleriyle ilişkilendirilmiştir. Şöyle ki “el-hakeme” çok süratli koşmasına engel olup dizginlenmesi için “atın ağzına yerleştirilen demir halka/gem”; “hâkim” “zâlimin zulmüne mâni olan kişi”;² “hikmet” ise “cehalet mâni olan şey (mârifet)” demektir. Buna göre hikmet (kişinin gelişi güzel her şeyi söyleyerek hataya düşmesini engelleyen ve) isabetli sözler sarfetmesine vesile olan bir meleke³ olmaktadır. Bu melekenin en önemli fonksiyonu insana hem kendisini hem de bütün mevcûdatın hakikatini tanıtarak onu ahlâken olgunlaştırmak ve yaratılış gayesine göre yaşayan bilinçli bilinçli bir insan haline getirmektir.⁴

1 Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/393; Mahmut Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2021), 102.

2 Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tebzîbü'l-lüğa*, thk. Muhammed 'İvaz Mür'ib (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 2001), 4/71.

3 Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed Herevî, *el-Ğaribeyn fi'l-Kur'an ve'l-Hadis*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Mekke: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1999), 2/477. Ayrıca bk. Muhammed b. Fütûh Humeydî, *Tefşîru ğarib mâ fi's-sabihayn el-Buhârî ve Müslim*, thk. Zübeyde Muhammed Saîd Abdülazîz (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1995), 154; İyâz b. Mûsâ b. İyâz b. Amrûn el-Yahsubî Sebî, *Meşâriku'l-envâr alâ sıhâbi'l-âsâr* (B.y.: el-Mektebetü'l-Atika ve Dâru't-Türâs, ts.), 1/194; Neşvân b. Sa'îd Himyerî, *Şemsü'l-ülûm ve devâü kelâmî'l-Arab minel'-külûm*, thk. Hüseyin b. Abdillâh el-'Umerî vd. (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1999), 3/1533.

4 Hamdi Kızılar, “Muhammed b. Gazî el-Malatyavî'de Hikmet Tasavvurunun Tasavvufî Açından Değerlendirilmesi”, ed. Mustafa Yiğitoğlu (I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi, Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2018), 442.

Hikmet hakkında “dini ve Kur’ân’ı bilmek, dinde derin anlayış sahibi olmak, ilâhî emir ve yasaklar konusunda Allah tarafından verilen anlayış”,⁵ “mânaları anlamak”,⁶ “en faziletli ilimler vasıtasıyla en faziletli şeyleri idrak etmek”,⁷ “bütün eşyanın mahiyetini bilmek ve muktezâsınca amel etmek”,⁸ “ilim ve akıl ile hakkı kavramak/idrak etmek”⁹ şeklinde farklı tarifler yapılmıştır. Tasavvuf ıstılahında ise hikmet genellikle “ilâhî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilâhî iradenin rolünün keşfedilmesi”¹⁰ olarak anlaşılmıştır.

Ebû Nasr Serrâc (ö. 378/988) hikmeti, “doğruya isabet etme” olarak tarif etmiş bunun da Resûlullah’ın (s.a.v.) sünneti, âdâbı, ahlâkı, fiilleri, halleri ve hakikatinden ibaret olduğunu söylemiştir.¹¹ İmâm-ı Gazâlî (ö. 505/1111) hikmetin “bütün ihtiyarî fiillerde, doğruyu yanlıştan ayırt edebilme kabiliyeti” olduğunu belirtip onu, güzel ahlâkın dört ana unsurunun başında saymıştır.¹² “Vahdet-i vücûd” nazariyesini sistemleştiren İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240) hikmeti yukarıdakilere benzer şekilde “her şeye hakkını vermeyi ve her şeyi yerli yerine koymayı sağlayan” bir kuvve olarak tarif ederken¹³ onun takipçilerinden Kâşânî (ö. 736/1135) ise hikmeti, “eşyanın hakikatini, vasıflarını, husûsiyetlerini ve hükümlerini (aslî) mahiyetleri üzere bilmek; sebepler ile

5 Sebrî, *Meşâriku’l-envâr*, 1/194.

6 Himyerî, *Şemsü’l-’ulûm*, 3/1533.

7 el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Esir, *en-Nihâye fi ğaribi’l-hadis ve’l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, 1979), 1/419.

8 Muhammed Murtazâ el-Huseynî Zebîdî, *Tâcu’l arûs min cevâhiri’l kâmûs*, thk. Komisyon (Kuveyt: el-Meclisü’l-vatanî li’s-sekâfe ve’l-funûn ve’l-âdâb, 2001), 31/512-513.

9 Râğıb İsfehânî, *Müfredâtü’l-elfâzi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 2009), 249.

10 Mustafa Kara, “Hikmet (Tasavvuf)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 17/518-519.

11 Ebû Nasr es-Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, thk. Abdülhalîm Mahmûd - Tâhâ Abdülbâkî Sürûr (Mısır: Dâru’l-Kütübî’l-Hadis, 1960), 130.

12 Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî, *İhyâü ’ulûmi’d-dîn* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 3/54-55; Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî, *Mizânü’l-amel*, thk. Süleyman Dünyâ (Mısır: Dâru’l-Ma’ârif, 1964), 264.

13 Tâhâ 20/50.

müsebbipler arasındaki irtibatı kurabilmek, varlık âlemindeki nizamın sırlarını idrak edip (bu bilgilerin) gereğince amel etmek” şeklinde tanımlamıştır.¹⁴

Hikmet kavramı farklı kalıplarıyla âyet¹⁵ ve hadislerde sıkça geçmektedir. Bir âyette Resûlullah'ın gönderiliş maksatlarından birinin “hikmeti öğretmek”¹⁶ olduğu bildirilmiş, başka bir âyette Allah'ın, hikmeti dilediği kişiye vereceği ve kendisine hikmet verilen kimseye, aslında çok büyük bir hayrın verildiği ifade edilmiştir.¹⁷ Bir hadiste hikmetin müminin yitik malı olduğu, onu nerede bulursa alması gerektiğine dikkat çekilmiştir.¹⁸ Hikmetin başının Allah'tan korkmak olduğu,¹⁹ kırk gün boyunca Allah'a ihlâslı bir şekilde ibadet eden,²⁰ dünyaya karşı zahit olan²¹ ve helal yiyen²² kimsenin kalbinden diline hikmet pınarlarının akmaya başlayacağı müjdelenmiş; hikmetin on cüz olup dokuzunun uzlette, birinin ise susmakta olduğu haber verilmiştir.²³ Resûlullah hikmetin şerefli kimsenin şerefini artırıp köleyi padişahlar meclisine oturacak seviyeye getiren bir haslet olduğunu,²⁴ kendisine dünyaya karşı zühd ve az konuşma hasletleri verilen bir müminin insanlara hikmeti telkin edeceğini haber

- 14 Abdürrezzâk Kâşânî, *Mu'cemü istilâhâti's-süfyye*, thk. Abdülâl Şâhin (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992), 83-84; Ali b. Muhammed eş-Şerîf Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 91; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2005), 169-170.
- 15 Hikmet kavramının Kur'an-ı Kerim bağlamında geniş tahlili için bk. Murat Kalkan, *Kur'an'da "Hikmet" Kavramı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 83-115.
- 16 el-Bakara, 2/151. Ayrıca bk. Âl-i İmrân, 3/164; el-Cuma, 62/2.
- 17 el-Bakara, 2/269.
- 18 Tirmizî, “İlim”, 19; İbn Mâce, “Zühd”, 17.
- 19 Ebû Abdullah eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin (Beyrut, 1999), 62.)
- 20 Ebû's-Serî Hennâd b. es-Serî Dârimî, *ez-Zühd*, thk. Abdurrahmân Abdülcebbar el-Ferîyâî (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1406), 2/257.
- 21 Muhammed b. Ali Ebû Tâlib Mekki, *Kütü'l-kulüb fi muâmeleti'l-mabbûb ve vasfı tarikü'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, thk. Âsım İbrâhim el-Keyâlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 2/321.
- 22 Mekki, *Kütü'l-kulüb*, 2/470.
- 23 Ahmed b. Hüseyin el-Horasânî Beyhakî, *Kitâbü'z-zühdi'l-kebir*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kitâbi's-Sakafîyye, 1996), 95; Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed Hattâbî, *el-Uzle* (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1399), 18.
- 24 Ebü'l-Hasan Ali el-Bağdadî Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1986), 41. (Hz. Lokman'ın, oğluna “Yavrucağım! Şüphesiz ki hikmet, yoksulları (mesâkîn), meliklerin meclisine oturtur.” dediği rivayet edilmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 47.)

vermiştir.²⁵ İbn Mes'ûd (r.a.) ise Allah'ın kalben dünyaya meyledip dünyayı âhirete tercih etmeleri durumunda âlimlerin kalplerindeki hikmet pınarlarını kurutup hidayet kandillerini söndüreceğini söylemiştir.²⁶

Hikmetin değeri, elde edilme yolları ve kaybedilme sebeplerine dair vârid olan bu haberler sebebiyle sûfiler, daima hikmetin talibi olmuşlar; onu faklı ifadelerle tarif etseler de hikmet ehli olmanın nefsi, Resûlullah'ın sünnetlerine tâbi kılmaktan geçtiği konusunda ittifak etmişlerdir.²⁷ Hikmete verdikleri değer sebebiyle bazı sûfiler “hakîm” olarak nitelendirilmiştir.²⁸ Nefse dair ilk defa en geniş tahlilleri yapan²⁹ ve nefis muhasebesi konusundaki hassasiyeti sebebiyle “Muhâsibî” lakabıyla şöhret bulan³⁰ Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) hikmeti, “mârifet” olarak görmüş ve onu en büyük nimet saymıştır. Ona göre kul, bu mârifet sayesinde çokça ameli bulunan kimselerin erişemedikleri hayırlara ve Allah'a kurbiyet nimetine nâil olur;³¹ aralıksız yağış alan (bataklık) bir arazin ürün vermediği gibi dünya sevgisiyle dolu olan kalbe de hikmetin yerleşip meyve vermesi mümkün olmaz.³²

Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859 [?]) hikmetin zühdün bir semeresi olduğunu³³ ve onun midelerini yemekle dolduran kimsenin kalbine yerleşmeyeceğini,³⁴ Yahyâ b. Muâz (ö. 258/872) onun semadan kalplere indiğini; içinde dünyaya karşı güven, gelecek kaygısı, kardeşi kıskanma ve şeref (makam) sevgisi bulunan kalplere yerleşmeyeceğini söylerken hikmet ehlerinden başka biri hikmeti elde etmenin dünya meşguliyetlerinden uzak bir beden, dünya nimetlerinden arınmış bir mide, dünya mallarından boş bir el ve âkıbetin nasıl

25 Abdülkerîm b. Havâzin b. Abdilmelik Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalim Mahmûd - Mahmûd b. Şerif (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 1/239.

26 Ğazâlî, *İhyâ*, 1/64.

27 Tûsî, *el-Lüma'*, 115.

28 Kara, “Hikmet (Tasavvuf)”, 17/519.

29 Hâris b. Esed Muhâsibî, *Kitâbü'l-'ilm*, thk. Muhammed el-Âbid Mezâlî (Cezayir: ed-Dâru't-Tünusiyye, 1975), 13.

30 Zafer Erginli, “Muhâsibî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/13.

31 Hâris b. Esed Muhâsibî, *Âdâbü'n-nüfus*, thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 163.

32 Hâris b. Esed Muhâsibî, *Risâletü'l-müsterşidin*, thk. Abdüfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Marbûâtî'l-İslâmiyye, 1391), 160-161.

33 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1/318.

34 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1/39.

olacağına dair tefekkür sayesinde elde edileceğine dikkat çekmiştir.³⁵ Muhâsibî ile sohbet etme imkanı bulan, tasavvufun şeriat zemininde talim ve tatbiki konusunda kendinden sonraki sûfileri derinden etkileyen Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) de tıpkı Muhâsibî gibi hikmeti “mârifetullâh” ile ilişkilendirip kula lazım olan ilk hikmetin yaratıcısı tanıyıp sonradan meydana gelen (muhtes) varlıkların nasıl yaratıklarını bilmek olduğunu söylemiştir. Ona göre bu bilgiye sahip olan bir kul, yaratıcı ile yaratılanın ezeli olan ile sonradan meydana gelenin sıfatlarını bilir ve nihayet yaratıcısının davetine icabet edip ona kulluk yapmanın zorunluluğunu itiraf eder.³⁶ Cüneyd-i Bağdâdî ile aynı dönemde yaşayan Mîmşâd ed-Dîneverî (ö. 298/910) ise hikmet ehlinin (hukemâ) samt (sükût) ve tefekkür sayesinde hikmete varis olduklarını dile getirmiştir.³⁷

Bazı sûfiler tasavvufî meseleleri izah etmek için ilk dönemlerden itibaren “hikmet” hakkında eserler ortaya koymuşlardır.³⁸ Sonraki dönemlerde “tasavvufî hikmetler” diyebileceğimiz “hikem” tarzında eserler kalem alınmış, bunların bazılarında “hikem” ismi kullanılırken bazılarında kullanılmamıştır. Ahmed er-Rifâ'nin (ö. 578/1182) *el-Hikemür-Rifâ'iyye'si*, Hoca Ahmed Yesevî'nin (ö. 562/1166) *Divân-ı hikmet'i*, İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fusûsul-hikem'i* ve İbn Atâullah el-İskenderî'nin (ö. 709/1309) *el-Hikemül-Atâiyye'si* bunların en dikkat çekenleridir. Genellikle şiirsel bir üslup taşıyan bu eserler, birçok derin manayı ihtiva etmeleri sebebiyle defalarca şerh edilmiştir. Söz konusu hikmetlerden biri de bu çalışmaya konu olan Kürdî'nin hikmetleri ve bahsi geçen şerhlerdir.

1. Mahmud el-Kürdî (ö. 1195/1781)

Mahmud el-Kürdî hakkındaki en geniş bilgi, çalışmamıza konu olan Abdülkâdir er-Râfî'nin bizzat kendisinden naklettiği bilgilere dayanmaktadır. Bu bilgilere göre Kürdî, (Suriye'nin Halep şehrine bağlı) Kûrân bölgesinin Sâkas beldesinde doğmuştur. On beş yaşına geldiğinde senenin tamamını oruç tutup her geceyi mescitte ihya edecek derecede ibadete düşkün bir genç haline gelmiştir. Bu haliyle meşhur olup halkın ziyaret akınına uğrayınca bulundu-

35 Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed Semerkandî, *Tenbihül-ğâfilin bi-ahâdisi Seyyidi'l-Enbiyâ-i ve'l-Mürselin*, thk. Yusuf Ali Bedyevî (Beyrut: Dâru İbn-i Kesir, 2000), 240, 572-573.

36 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1/21.

37 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1/247.

38 Kara, “Hikmet (Tasavvuf)”, 17/519.

ğu camiyi terkederek yerleşim yerinin dışındaki harabelerde uzlete çekilmiş, sabahlara kadar ibadet ve evrad ü ezkârla meşgul olmuştur. Geceleri ibadetle geçirdiği için uyku ihtiyacını gündüz vaktinde karşılamıştır. Bu yoğun meşgulliyet sayesinde alenen ve rüya yoluyla defalarca Hızır (a.s.) ile görüşmek gibi birçok ilâhî mevhibe ve sırra nâil olmuştur.³⁹

Râfi'î, Kürdî'nin uzlete çekildiği yıla kadar eğitim görüp görmediğine dair herhangi bir bilgi vermemekle beraber onun, uzlet hayatı boyunca hiç bir hocadan ders almadan İmâm-ı Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ'sını* okuyup hayatını bu kitaba göre tanzim ettiğini söylemektedir. Yine onun naklettiğine göre dünyaya karşı son derece zâhid olan Kürdî, genellikle kendi eliyle öğüt-tüğü undan yaptığı arpa ekmeği yiyerek beslenmiştir. Onun bu hali, kardeşleri özellikle de abisi tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir. Kürdî, zengin ve hayır sahibi biri olan babasından kalan mirasını kardeşlerine bağışlayıp onlardan kendisini yanlarında bir misafir olarak kabul etmelerini istemiştir. Bu arada rüyasında kendisine Muhammed el-Hafnâvî (ö. 1181/1767) adında bir şeyh gösterilip onun, kendisinin şeyhi olduğu ve kalbini ona bağlaması gerektiği söylenmiş; bunun üzerine Kürdî, Mısır'a giderek Hafnâvî'den Halvetiyye âdâbını öğrenip önünde seyr ü sülûke başlamıştır. Bununla beraber o, seyrü-sülûkü boyunca "Kusayrî" adında bir şeyhin kendisine telkin ettiği evrâd ve ezkârla meşgul olmuş, Hafnâvî de bu konuda onu serbest bırakmıştır. Uzunca bir süre böyle devam ettikten sonra Hafnâvî ona Halvetiyye usulüne göre "esmâ-i seb'â" zikrini öğreterek seyr ü sülûkünü tamamlamış, kendisine hem müridlerin terbiyesiyle hem de insanların irşadiyle meşgul olmak üzere icâzet vermiş ve o andan itibaren kendisine intisap için gelenleri Kürdî'ye yönlendirmiştir. Hafnâvî'nin bu derece güvenini kazanan Kürdî, daha sonra şeyhinin şeyhi Mustafa es-Siddîkî el-Bekrî (ö. 1162/1749) ile tanışıp ondan hakikat ilmine dair birçok ilim tahsil etmiştir. Bekrî, Kürdî'nin Halvetiyye evrâdını değil de Şeyh Kusayrî'den talim ettiği evrâdı okuduğunu görünce onu bu konuda uyarmıştır. Kürdî daha önce Hafnâvî'ye arz ettiği gerekçeyi ona da arz edince Bekrî, bu konuda istihâre yapmasını tavsiye etmiştir. Birkaç istihare

39 Abdülkâdir Râfi'î, *İhyâül-kulûb şerhuş-şeyh Abdülkâdir er-Râfi'î el-Fârûkî et-Tırablûsî 'alâ hikemi şeyhibi Seydâ Mahmûd el-Kürdî el-Halvetî*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 6; Abdurrahman b. Hasan Cebertî, *Acâibül-âsâr fi't-terâcim ve'l-abbâr* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1998), 2/88.

neticesinde Kürdî'de Hafnâvî'nin öğrettiği evrâdı okuma yönünde bir kanaat hasıl olmuş, bunun üzerine Halvetiyye evrâdını benimseyip irşadî faaliyetlerini bu tarikatın usulüne göre yapmaya başlamıştır.⁴⁰

Râfi'nin ifadesine göre Kürdî Resûlullah'ın (s.a.v.) zâhidâne hayatını aynen nefsinde tatbik etmeye çalışan gerçek bir zâhidir. O, nefsinde uyguladığı sıkı mücâhede neticesinde istediği zaman Resûlullah'ı rüyasında görmek başta olmak üzere birçok keramete nâil olmuştur. O, bir gece rüyasında Muhiddîn-i Arabî'nin (ö. 638/1240), kendisine bir anahtar verip “Bununla hazineyi aç.” dediğini görmüş, uyandığında dilinde bir takım hikmetli sözlerin dönüp durduğunu ve kalbine aksettini hissetmiş; bu sözlerin bir emr-i ilâhî olduğunu düşünerek hemen onları yazıya dökmüştür. Sadece dini konularda konuşan, her konuştuğu hikmet ve öğütten ibaret olan, insanlara özellikle de günahkarlara karşı son derece şefkat ve merhamet besleyen, gayet mütevazî, fakirlere bolca iyilik yapan, yanında dünyalık hiçbir mal buldurmeyen, eline geçen her şeyi Allah'a taat yolunda infak eden, dünyevî bir maksatla para biriktirmeyen, her işte vera' ile hareket eden ve sadece uhrevî işlere önem verip dünyayı umursamayan Kürdî, 3 Muharrem 1195 (30 Aralık 1870) yılında Kahire'de vefat etmiştir. Naaşı Şeyh Süleyman el-Cümel tarafından yıkanmış, namazı Ezher medresesinde kılınmış ve Sahrâ'da şeyhinin şeyhi Mustafa el-Bekrî'nin kabri civarına defnedilmiştir.⁴¹

1.1. Silsilesi

Şeyh Mahmûd el-Kürdî'nin tarikat silsilesi Resûlullah'tan kendisine kadar şu şekilde kaydedilmiştir:

Resûlullah (s.a.v.), Hz. Ali (k.v.), Hasan-ı Basrî, Habîb el-Acemî, Dâvûd et-Tâî, Ma'rûf el-Kerhî, Serî es-Sakatî, Cüneyd el-Bağdâdî, Mimşâd ed-Dîneverî, Muhammed ed-Dîneverî, Muhammed el-Bekrî, Vecîhüddîn el-Kâdî,

40 Râfi'nin, *İhyâü'l-kulüb*, 7-8; Cebertî, *Acâibü'l-âsâr*, 2/88-89; Yûsuf b. İsmâil Nebhânî, *Câmi'ü kerâmâti'l-evliyâ*, thk. İbrâhim Atve Ivaz (Porbandar: Merkez-i Ehli Sünnet Berakât-i Razâ, 2001), 2/452-454; Muhammed b. Mahmûd Dâmûnî, *er-Ravdu'l-enik fi usûli't-tâlibin ilâ makâmi't-tabkik (Resâil süfîyye mahtûta içinde)*, thk. Saîd Abdülfettâh (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 35.

41 Râfi'nin, *İhyâü'l-kulüb*, 8-10; Cebertî, *Acâibü'l-âsâr*, 2/90-92; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn: Terâcimü musannifî'l-kütübî'l-Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 3/826, 12/192. Ayrıca bk. Nebhânî, *Câmi'ü kerâmâti'l-evliyâ*, 1/362, 2/452-453.

Ömer el-Bekrî, Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, Kutbüddîn el-Ebherî, Ruknüddîn Muhammed en-Necâşî, Şihâbüddîn Muhammed eş-Şîrâzî, Cemâleddîn et-Tebrîzî, İbrâhîm ez-Zâhid et-Tekilânî, Muhammed el-Halvetî, Ömer el-Halvetî, Muhammed Mîrâm el-Halvetî, el-Hâc İzzeddîn, Sadrüddîn el-Hıyafî, Yahya el-Bâkûrî, Muhammed Bahâüddîn eş-Şîrvânî (el-Erzincânî), Cemal el-Halvetî (Çelebi Sultan), Hayreddin et-Tokâdî, Şa'bân el-Kastamonî, Muhyiddîn el-Kastamonî, Ömer el-Fuâdî, İsmâil el-Cürûmî, Ali Karabaş, Mustafa Efendi el-Edirnevî, Şeyh Abdüllatif el-Halebî, Mustafa el-Bekrî (es-Siddîkî), Kutbü'l-Aktâb Muhammed b. Sâlim el-Hafnâvî ve Mahmûd el-Kürdî.⁴²

1.2. Eserleri

Halvetiyye âdâbı üzere irşadî faaliyetlerde bulunan, Abdullah eş-Şerkâvî, Muhammed es-Sukât,⁴³ ve Abdülkâdir er-Râfî'î'nin de içinde bulunduğu birçok âlime hilâfet veren Şeyh Mahmûd el-Kürdî'nin *es-Sülûk li-ebnâi'l-mülûk*⁴⁴ adlı risâlesi ve çalışmaya konu olan hikmetleri dışında başka bir eseri bulunmamaktadır. Yapılan araştırma neticesinde bu iki risâleyle ilgili herhangi bir kütüphane kaydına rastlanmamıştır. Tasavvufî prensiplerin veciz bir şekilde ifade edildiği hikmetlerden oluşan risâle önce Abdullah eş-Şerkâvî sonra da çalışmaya konu olan Abdülkâdir er-Râfî'î tarafından şerh edilmiştir.⁴⁵ Râfî'î tarafından yapılan şerhin bir nüshası İ.B.B Atatürk Kitaplığı'nda "Osman Ergin Kitapları" bölümünde 743 numarada kayıtlıdır. Her iki şerh de Ahmed Ferîd el-Mezîdî tarafından tahkik edilmiştir. Râfî'î'ye ait olan şerh 2005 yılında Beyrut'ta, Şerkâvî'ye ait olanı ise 2008 yılında Kahire'de basılmıştır. Ancak ülkemizde gerek asıl risâle gerekse şerhleri hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Mezîdî'nin tahkiki esas alınarak ortaya konan bu çalışma bu sahadaki boşluğu doldurma adına atılmış ufak bir adım olarak değerlendirilmelidir.

42 Muhammed Reşîd Mikâtî, *el-Eseru'l-hamid fi menâkibi Seyyidînâ el-Üstâz eş-Şeyh Muhammed Reşîd* (Trablusşam: Matbaatü'l-Belâğa, 1341), 23-25; Muhammed Dernîka, *et-Turukû's-süfîyye ve meşâyihubâ fi Trablus* (Trablus: Dâru'l-İnşâ, 1984), 256-257; Ebü'l-Fütûh Seyyid Muhammed Kemâleddîn el-Bekrî Siddîkî, *el-Cevherü'l-ferîd fi halli "Bülğati'l-mürîd"* (B.y.: y.y., 1257), 4b-5a.

43 Abdürrezzâk b. Hasen Dimeşki, *Hilyetü'l-beşer fi târihi'l-karni's-sâlisi aşer*, thk. Muhammed Behcet el-Beydâr (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 1005-1006, 1415.

44 Ceberî, bahsi geçen risâlenin Mağrib bölgesi eşrâfından İbnü'z-Zarif altında birinin sorularına cevap mahiyetindeki 4 fasikül civarında mektuplardan oluştuğunu, nasihatlerden oluşan bu mektupların hacim itibarıyla kitap boyutuna ulaştığını söylemektedir. Bk. (Ceberî, *Acâibü'l-âsâr*, 2/92). Ancak yapılan araştırma neticesinde sözkonusu risâlenin hiçbir kütüphanede kaydına rastlanmamıştır.

45 Râfî'î, *İhyâü'l-kulûb*, 5-6.

1. Abdülkâdir er-Râfi'î (ö. 1230/1814)

Trablus'ta Hz. Ömer'in (r.a.) soyundan geldiği söylenen "Beysârî" adındaki bir aileye mensup olan Râfi'î'nin tam adı Abdülkâdir b. Abdüllatîf b. Ömer el-Beysârî'dir. Mensup olduğu ailenin geçmişinde Ebû Bekir el-Hamevî, Ukayl el-Münbicî ve Şihabüddin Ahmed el-Betâihî el-Hakkârî gibi meşhur şeyhler bulunmaktadır. O, ailesi içinde "er-Râfi'î" künyesiyle anılanların ilkidir. Bu lakabın verilmesi şeyhlerinden birinin ona, *أَنْتَ مِنْ رَافِعِي لَوَاءِ الْعِلْمِ* "Sen, ilim sancağını yükseltenlerdensin." diye iltifat etmesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁶

Âlim ve mutasavvıf bir zat olan Râfi'î'nin dedesi Ömer el-Beysârî Trablus'ta Muallak Camii yakınındaki Uveynât bölgesinde zâviyesi bulunup bölgedeki tarikat şeyhleri ve diğer cemiyetlerle irtibat halinde olan meşhur bir şeyhtir. Trablus'taki tarikat şeyhleri onun zaviyesine gelip müritlerinin terbiyesiyle meşgul olurlardı. Bu esnada Trablus'a Halvetiyye tarikatının müceddidi olan Seyyid Mustafa el-Bekrî es-Sıddîkî adında bir şeyh geldi ve Ömer el-Beysârî'nin zaviyesine misafir oldu. Bir müddet sonra iki şeyh arasında güçlü bir kardeşlik bağı meydana geldi. Bu kardeşlik neticesinde Şeyh Ömer, müritleriyle birlikte Halvetiyye tarikatına intisap edip müritlerini, bu tarikatın âdâbına göre terbiye etmeye başladı. Sıddîkî daha sonra zâviyesini oğlu Abdüllatîf'e devretti. Abdüllatîf, oğlu Abdülkâdir (er-Râfi'î) dünyaya gelince ona ayrı bir ihtimam gösterdi. Eğitim çağı geldiğinde onu önce Trablus'un meşhur şeyhlerine teslim etti sonra da Mısır'ın meşhur Ezher medresesine gönderdi. Ezher'deki eğitimini tamamlayan Râfi'î ilim ve mârifet sahasında döneminin en parlak şahsiyeti konumuna yükseldi. Bir müddet sonra Şeyh Mahmûd el-Kürdî (ö. 1195/1781) ile tanışıp onun vasıtasıyla Halvetiyye tarikatına intisap etti. O, "Hâdimü'l-Kutbi'l-Kürdî" (Kutup Kürdî'nin Hizmetkârı) lakabını kullanacak derecede şeyhine muhabbet ederken şeyhi de kızıyla evlendirecek derecede ona muhabbet besledi ve kendisine şeyhlik icâzeti verdi. Râfi'î her ne kadar bu evlilikten çocuk sahibi olmasa da şeyhinin büyük iltifatlarına mazhar oldu.⁴⁷ Öyle ki şeyhi vasıtasıyla Hızır (a.s.) ona "Allah, sana

⁴⁶ Abdullah Habîb Nevfel, *Terâcimü ulemâi Trablus ve üdebâiha* (Trablus: Matba'atü'l-Hadâra, 1929), 41; Dernîka, *et-Turuku's-süfyye*, 227; Muhammed Reşîd Râfi'î, *Tercümetü hayâti's-Şeyh Abdülkâdir er-Râfi'î (es-sâni)* (Mısır: Dâru't-Tekaddüm, 1906), 5.

⁴⁷ Dernîka, *et-Turuku's-süfyye*, 228; Abdülganî b. Ahmed b. Abdilkadir Râfi'î, *Tersî'u'l-cevâhiri'l-Mekkîyye fi tezkiyeti'l-ahlâki'l-marzîyye* (Kahire: Matba'atü's-Şeyh Şeref Musa, 1301), 23; Râfi'î, *Tercüme*, 5-6; Nevfel, *Terâcim*, 41.

ve zürriyetine bereketler ihsan etsin. Onların küçükleri ve büyüklerini zeytin tane/leri gibi nurla dolu bir şekilde çoğaltsın!” şeklinde dua etti. Râfi‘î'nin torunlarından Abdülganî er-Râfi‘î'nin (ö.1308/1891) ifadesine göre bu duanın bereketiyle Râfi‘î'nin birçok çocuğu oldu ve soyu bereketlendi.⁴⁸

Râfi‘î kayınpederi ve şeyhi Mahmud el-Kürdî'ye on sene civarında hizmet etti. Özellikle ölümüne sebep olan hastalığa yakalandığı günlerde yanından hiç ayrılmadı ve şeyhi, ruhunu onun kucağında teslim etti.⁴⁹ Kendisi de 1230/1815 senesinde memleketi Trablusşâm'da vefat etti. Cenazesine münâvebeli olarak bölge idareciliği yapan Vezir Ali Paşa el-Es'ad (ö. 1242/1826) ve Mustafa Ağa Berber (ö. 1249/1833) gibi üst düzey devlet ricali katıldı ve naaşı bizzat Mustafa Ağa tarafından yıkandı. Râfi‘î'nin vefatı bölgede derin bir üzüntüyle karşılandı ve ardından mersiyeler yazıldı. Kabrinin hâlen teberrüken ziyaret edildiği söylenmektedir.⁵⁰

2. Mahmud el-Kürdî'nin Hikmetleri

• أَسْأَلُكَ مَسَلَكَ الْخَيْرِ لَتَسْلَمَ مِنْ كُلِّ هَمٍّ وَضَيْرٍ وَمَرَاتِبِ السُّلُوكِ ثَلَاثَةَ الْإِسْلَامِ وَالْإِيمَانَ وَالْإِحْسَانَ

“Hayır yoluna gir ki bütün tasalardan ve zararlardan selâmete eresin. Sülûkün mertebeleri üçtür; İslâm, iman ve ihsan.”⁵¹

• إِذْهَدْ تُحْمَدُ

“(Dünyaya karşı) zâhid ol ki övülesin.”⁵²

• تَوَكَّلْ تُقَبَّلْ

“Tevekkül et ki kabul göresin.”⁵³

48 Râfi‘î, *Tersî‘u'l-cevâhiri'l-Mekkiyye*, 23. Râfi‘î'nin çocukların adedi hakkında kesin bir bilgi olmasa da Dernika, dört oğlundan bahsetmekte bunlardan her birinin ilim-irfan sahibi ve babalarının tarikatına bağlı birer mutasavvıf olduklarını söylemektedir. Bk. Dernika, *et-Turuku's-süfyye*, 228.

49 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 10; Dernika, *et-Turuku's-süfyye*, 228.

50 Râfi‘î, *Tercüme*, 11; Dernika, *et-Turuku's-süfyye*, 228-229; Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 224; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l funûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/38.

51 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 11.

52 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 12.

53 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 21.

• اَجْهَدُ تَشْهَدُ

“Mücâhede et ki müşâhede edesin.”⁵⁴

• أَكْثَرُ مِنَ الذِّكْرِ تَرَى الْأَنْوَارَ الْبَكْرَ

“Zikri çoğalt ki görülmemiş (saf ilâhî) nurlar göresin!”⁵⁵

• عَلَيْنَا بِالْجُوعِ وَإِيَّاكَ وَكَثْرَةَ الْهُجُوعِ

“Açlığa sarıl, çok uyumaktan sakın!”⁵⁶

• الصَّمْتُ مِنْ صِفَاتِ الْأَضْفِيَاءِ وَالْجِدَالُ حِزْفَةُ الْأَعْيَاءِ

“Susmak, saf kulların (asfiyâ) sıfatlarından (bir sıfat), tartışma ise ahmakların mesleğidir.”⁵⁷

• الْعَزْلَةُ لِلْمُبْتَدِئِ سَلَامَةٌ لِدِينِهِ وَالْخُلْطَةُ لِلْمُنْتَهِي زِيَادَةٌ فِي يَقِينِهِ

“Yolun başındaki (mübtedî) hakkında uzlet dini için bir selâmet; yolun sonundaki (müntehi) için halkın arasına karışmak ise yakîni hakkında bir ziyadeliktir.”⁵⁸

• الْأَدَبُ مَعَ الْخَلْقِ رَاجِعٌ إِلَى الْحَقِّ وَالطَّمَعُ فِي الْخَلْقِ شَكٌّ فِي الْخَالِقِ

“Halka karşı sergilenen edep Hakk'a râcidir; halka tamah etmek ise yaratıcı hakkında şüphedir.”⁵⁹

• وَاحْذَرِ مِنَ الشَّرِكِ الْخَفِيِّ وَلَوْ كُنْتَ فِي الْخُلُوةِ لِأَنَّهُ إِذَا مَا خَلَصْتَ لَكَ التَّيَّةُ فَذَلِكَ مِنْ أَكْبَرِ الْمَصَائِبِ وَالْبَلْوَةِ

“Halvette (tek başına) bile olsan gizli şirkten kaçın. Çünkü senin için niyet halis olmadığında bu, musibet ve belâların en büyüklerindedir.”⁶⁰

54 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 31.

55 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 39.

56 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 51-59.

57 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 66, 69.

58 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 70, 79.

59 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 80-82.

60 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 84-86.

- افْتَعِ بِالْقَلِيلِ إِنْ كُنْتَ عَاقِلًا وَلَا تُهِنُ نَفْسَكَ إِنْ كُنْتَ كَامِلًا؛ مَا قُسِمَ لَكَ فَهُوَ لَكَ
وَمَا لَمْ يَكُنْ لَكَ لَيْسَ لَكَ

“Akıllı isen aza kanaat et; kâmil isen nefesine ihânet etme. Sana taksim edilen şeyler senin, sana taksim edilmeyen şeyler ise senin değildir.”⁶¹

- إِيَّاكَ وَالِدَّعَاوَى وَلَوْ كُنْتَ صَادِقًا؛ وَمِنَ الْأَدَبِ الْفِرَارُ مِنْ دَعْوَى مَقَامٍ قَبْلَ بُلُوغِهِ
وَبَعْدَ بُلُوغِهِ

“Sâdık bile olsan (nefsânî) davalardan sakın. Bir makama ulaşmadan önce ve ona ulaştıktan sonra makam davasından kaçmak edeptendir.”⁶²

- عَلَيْكَ بِإِظْهَارِ الْعَجْزِ إِنْ كُنْتَ صَادِقًا؛ فَالَسِّرْ لَا يُحْفَى وَتُورِ الْحَقَّ لَا يُطْفَى

“Şayet sâdık biri isen sana gereken acziyet izhar etmektir. Sır gizli kalmaz, Hakk’ın nuru sönmez.”⁶³

- وَاصْدُقْ فِي الطَّلَبِ وَلَا تَضْغِ إِلَى أَلْسِنِ الْعِبَادِ؛ فَمَا نَجَا مِنْهَا أَحَدٌ حَتَّى سَيِّدُ
الْأَسْيَادِ

“Talep konusunda sâdık ol ve kulların dillerine kulak asma. Efendilerin Efendisi dahil olmak üzere bundan hiçbir kimse kurtulamadı.”⁶⁴

- عُدْ لِنَفْسِكَ الْحِسَابَ حَتَّى فِي الْأَنْفَاسِ فَبِالْأُولَى الْمَطْعَمِ وَالْمَلْبَسِ وَالْمُنْكَحِ
وَالْأَسَاسِ

“Her nefeste nefsin için hesap (günün geldiğini) addet. Özellikle de yiyecek, giyecek, evlilik ve ev eşyaları hakkında (hesap vereceğini düşün)”⁶⁵

- لَا تَقْسِ نَفْسَكَ بِالْكَمْلِ مِنَ الرِّجَالِ وَلَا بِالْمَجَازِبِ

“Nefsini büyük zatlar ve meczûb kimselerle kıyaslama.”⁶⁶

61 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 87-94.

62 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 94-97.

63 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 99.

64 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 100-103.

65 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 106.

66 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 108.

• وَإِيَّاكَ وَحُبَّ الشُّهُرَةِ وَالْإِظْهَارِ؛ كَمْ فُتِنَ بِهِمَا سَادَةٌ أَحْيَارِ

“Şöhret ve ortada görünme sevgisinden sakın. Bu iki sevgiyle hayırlı kullardan (ahyâr) nice Efendiler fitneye düşmüştür.”⁶⁷

• حَيْثُ لَا يُحْجَبُ بِالْحُمُولِ عَنِ الْوُضُولِ؛ بَلْ فَوْضَ أَمْرِكَ لِخَالِقِ الْفُرُوعِ وَالْأُضُولِ

“(Kişi), şöhretsizlikle vuslata karşı perdelenmez. Bilakis sen işini, torunların ve dedelerin yaratıcısına havale et.”⁶⁸

• لَا تَقْفُ بِالْمَقَامَاتِ عَنِ الْوُضُولِ، تَبَّهَ كَمْ فَوْقَكَ مِنْ كُمَّلِ الْفُحُولِ

“Makamlara (aldanarak) (Allah’a) vuslattan geri kalma. Uyanık ol! Senden üstte nice büyük zatlar var!”⁶⁹

• مَتَى وَصَلْتَ لَا تَكْسَلْ، وَعَنْ مَكْرٍ أَعْدَائِكَ لَا تَعْفَلْ، وَعَمَّا جَرَى لِأَبِيكَ آدَمَ لَا تَجْهَلْ

“Vuslata erdiğinde tembellik yapma; düşmanlarının hilesinden gafil olma, baban Âdem’in başına gelen (musîbete) karşı cahil olma!”⁷⁰

• لَا تَعْتَرَّ بِالطَّاعَاتِ الْعَبْرَةَ بِالْقَبُولِ وَلَا تَتْرِكَ الْمُجَاهِدَاتِ وَلَوْ صِرْتَ مِنْ أَهْلِ الْوُضُولِ

“Vuslat ehlinden olsan bile taatlerin kabul edildiğini düşünerek aldanma ve mücâhedeleri terketme.”⁷¹

• الْعُبُودِيَّةُ مَعَ الْإِسْتِقَامَةِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ كَشْفٍ وَكَرَامَةٍ

“İstikâmet ile (yapılan) kulluk, bin tane keşif ve kerâmetten daha hayırlıdır.”⁷²

67 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 111.

68 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 115-116.

69 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 117-118.

70 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 119-121.

71 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 121-123.

72 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 123.

• الْأَمْنُ مِنْ مَكْرِ اللَّهِ خُسْرَانٌ وَالْيَأْسُ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ كُفْرَانٌ

“Allah’ın mekrinden emin olmak hüsrân, Allah’ın rahmetinden ümit kesmek ise küfrândır.”⁷³

• السَّعِيدُ يَعْمَلُ وَيَخَافُ مِنْ عَدَمِ الْقَبُولِ؛ وَالشَّقِيّ يَعْصِي وَيَقُولُ أَنَا الْمَقْبُولُ، اغْتَرَّ بِحَجَفِ الْقَلَمِ فِي الْخَيْرِ وَنَسِيَ «اعملوا، فكلُّ لِمَا خُلِقَ لَهُ مُيَسَّرٌ»

“Saîd (bahtiyâr) kişi, amel işler ve (bu amelin) kabul edilmemesinden korkar; şakî (bahtsız) kişi ise isyân eder ve “Ben makbûl (bir kulum).” der, kalem (nefsine ait) hayrı yazma konusunda kurduğunu (düşünerek) aldanır ve “Çalışınız. Herkes, yaratıldığı şeye müyesser kılınmıştır.”⁷⁴ (hadisini) unuttur.”⁷⁵

• مَتَى رَأَيْتَ مُسِيئًا مَكْرُومًا فَاعْلَمْ أَنَّهُ مَمْكُورٌ بِهِ وَمُسْتَدْرَجٌ وَمَتَى رَأَيْتَهُ مَتْرُوكًا فَبَشِّرْهُ بِأَنَّهُ مَحْبُوبٌ وَمُتَّوَجٌّ

“Her ne zaman ki kötü/günahkâr birini, kerâmet verilmiş halde görürsen bil ki o, tuzağa düşürülmüş ve istidrâc verilmiş biridir. Her ne zaman da (istikamet üzere olan) birini terkedilmiş halde görürsen ona, kendisinin sevilmiş ve başına taç giydirilmiş biri olduğunu müjdele.”⁷⁶

• مُخَالَفَةُ الشَّرِيعَةِ زُنْدَقَةٌ وَمُوَافَقَةُ أَهْلِ الضَّلَالِ مُوبِقَةٌ وَالتَّكْبُرُ عَلَى الْمُتَكَبِّرِ صَدَقَةٌ

“Şeriata muhalefet zındıklıktır; dalâlet ehline muvâfakat (azabı) gerektirir; kibirli kimseye karşı kibirlenmek sadakadır.”⁷⁷

• الْمَخَالَطَةُ مَعَ الْأَعْنِيَاءِ تُورِثُ الطَّمَعِ فِيمَا فِي أَيْدِيهِمْ وَمَعَ الْفُقَرَاءِ تُورِثُ الْقَنُوعِ وَزِيَارَةُ الْقُبُورِ تُورِثُ الْخُشُوعَ؛ وَمَجَالَسَةُ الْعُلَمَاءِ تَزِيدُ الْعِرْفَانَ وَمَجَالَسَةُ الْجُهَلَاءِ تُنْقِصُ الْإِحْسَانَ

73 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 129-132.

74 Rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) **cennet veya cehennemdeki yeri önceden bilinmeyen hiç kimsenin olmadığını söyleyince** orada bulunanlar “Ya Rasûlellâh, öyleyse niçin amel işleyelim?” dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) **(Hayır), siz amel işlemeye bakın. Herkes, niçin yaratılmış ise ona müyesser kılınmıştır.’ buyurdu.**” Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu‘ayb el-Arnâvut vd. (Beyrut: Müessesetür-Risâle, 2001), 2/56 (No. 621).

75 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 134-136.

76 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 137.

77 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 138-140.

“Zenginlerle birlikte olmak onların ellerindeki şeylere tamahkarlığı, fakirlerle beraber olmak kanaatkârlığı, kabirleri ziyaret etmek ise huşûyu miras bırakır. Âlimlerle oturup (sohbet etmek) irfânı artırır, cahillerle oturup (sohbet etmek) ihsanı azaltır.”⁷⁸

• لَا تُخَالِطِ الْأَحْدَاثَ إِلَّا بَعْدَ الْكَمَالِ وَلَا تَمِلْ إِلَى السِّسَاءِ إِنْ كُنْتَ طَالِبَ الْوَصَالِ

“Kemâle ermedikçe toy delikanlılarla oturup kalkma. Şayet vuslat(-ı ilâhiyye) tâliplisi isen kadınlara meyletme!”⁷⁹

• عَلَيْكَ بِاِحْتِمَالِ الْأَذَى وَالصَّبْرِ عَلَى الْمَسْكَنَةِ وَعَلَيْكَ بِالصَّبْرِ عَلَى الْمَسْكَنَةِ وَالذُّلِّ
وَإِخْرَاجِ الرَّذَائِلِ مِنْكَ مِنَ الْحَسَدِ وَالْحَقْدِ وَالْغِلِّ

“Sana düşen ezâ-cefâya katlanmak ve yoksulluğa sabretmektir ve (yine) sana düşen yoksulluğa ve zillete sabredip kendinden haset, kin ve nefret türünden rezillikleri çıkarmaktır.”⁸⁰

• الْحِلْمُ مَحْمُودٌ وَالْغَضَبُ مَرْذُودٌ

“Hilim (yumuşak huyluluk) övülmüş, öfke ise reddedilmiştir.”⁸¹

• الصَّبْرُ صِفَةُ الْأَضْفِيَاءِ وَالْعَجَلَةُ نَعْتُ الْأَشْقِيَاءِ

“Sabır, (kalbi) saf kulların, acele ise (saadetten mahrum olan) şakî (bahatsız) kulların sıfatıdır.”⁸²

• وَاحْذَرِ أَنْ تَتَّصِفَ بِالْعُجْبِ وَالتَّكْبُرِ وَإِيَّاكَ الْكِبْدَ وَالتَّجْبُرَ

“Ucub ve kibirle vasıflanmaktan kaçın, yalandan ve zorbalıktan sakın!”⁸³

• لَا تُخَالِطِ مَنْ لَيْسَ مَطْلَبُهُ كَمَطْلَبِكَ وَلَوْ كَانَ شَرِيفًا وَاحْتَرِ لِنَفْسِكَ صَدِيقًا مِنْ
الْإِحْوَانِ وَاهْجُرِ الْخَوَانِينَ هَجَرَ أَهْلِ الْإِحْسَانِ

78 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 143-150.

79 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 150.

80 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 153-163.

81 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 166.

82 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 170-171.

83 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 172-176.

“Şerefli bile olsa arzusu senin arzun gibi olmayan kimseyle oturup kalkma, kendine ihvân arasından bir arkadaş seç ve ihsan ehlinin terkedişi gibi hâinleri terket!”⁸⁴

• قَلِيلَ الْأَسْفَارِ وَلَوْ بِالْفِكْرِ وَالْحَيَالِ لِأَنَّهَا تَقْطَعُ السَّالِكِينَ عَنِ الْوِصَالِ وَمَتَى وَصَلْتَ لَا تَعْتَزِلُ الْأَسْفَارَ

“Seferleri azalt, tefekkür ve hayal yoluyla da olsa (onu aklına getirme). Çünkü o (seferler), sâlikleri vuslattan alıkoyar. Vuslata erince de seferlerden geri kalma!”⁸⁵

• لَا تَحْجِبِ بِالْأَكْوَانِ عَنِ الْمُكُونِ وَلَوْ كَانَتْ كَعَبَةِ الْأَكْوَانِ

“Yaratılmışlar sebebiyle yaratıcıya karşı perdelenme. Velev ki bu yaratılmışlar, yaratılmışlardın Kabe’si bile olsun.”⁸⁶

• عَلَيْنِكَ بِمُرَاقَبَةِ الْمَوْلَى وَلَوْ كَانَتْ ضَعْبَةً

“Zor da olsa (her dâim) Mevlânı murâkabe et!”⁸⁷

• نَزَهُ مَوْلَاكَ عَنِ الْحُدُوثِ وَالْمَكَانِ ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ يَكْفِيكَ

“Mevlânı hudûs ve mekândan tenzîh et; “Onun gibi hiçbir şey yoktur.”⁸⁸ (âyet-i kerîmesi bu konuda) sana yeter.”

• أَلِدِّكْرُ مَعَ الْحُضُورِ وَالتَّفَكُّرِ فِي صِفَاتِ اللَّهِ يُورِثَانِكَ الْمَشَاهِدَةَ فِي ذَاتِ اللَّهِ

“Huzûr(-i ilâhîde bulunma bilinci) ile (yapılan) zikir ve Allah’ın sıfatları konusunda tefekkür, sana Allah’ın zâtı hakkında müşâhede (nimetini) miras bırakır.”⁸⁹

• الْوَفَاءُ بِالْعُهُودِ أَمَانَةٌ وَهِيَ مِنْ شَرْطِ الْمُؤْمِنِينَ

“Ahitlere vefalı olmak bir emanettir. O (emanet) ise müminlerin şartındandır.”⁹⁰

84 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 179-180.

85 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 182-183.

86 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 185.

87 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 186-187.

88 eş-Şûrâ, 42/11.

89 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 191.

90 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 200.

• الْجُودُ أَحْوَالُ الْمُقْبُولِينَ وَالْبُحْلُ أَعْمَالُ الْمَحْذُولِينَ

“Cömertlik makbul olanların halleri, cimrilik ise mahrum olanların fiilleridir.”⁹¹

• لَا تَعْتَرِ بِثَنَاءِ الْخَلْقِ عَلَيْكَ؛ لِأَنَّكَ أَعْلَمُ بِنَفْسِكَ وَلَا تَفْهَرُ بِذَمِّهِمْ؛ لِأَنَّهُ لَا مَفْرَ لَكَ عَنْهُمْ. فَمَتَّى مَدَحُوكَ مَعَ اسْتِقَامَتِكَ اشْكُرْ مَوْلَاكَ وَمَتَّى ذَمُّوكَ مَعَ جِنَائِكَ أَشْكُرْ لِمَنْ أَبْلَاكَ

“İnsanların sana karşı övgüleriyle aldanma. Çünkü sen, kendini (onlardan) daha iyi bilirsin. Onların (seni) kınamaları sebebiyle de kahrolma. Çünkü senin için onlardan bir kaçış yoktur. Ne zaman ki istikamet üzere olduğun halde seni methederlerse Mevlâna şükret. Ne zaman da seni, günahınla zemmederlerse halini, (bu günâhı) sana mübtelâ kılana şikâyet et!”⁹²

• الرَّضَا عَنِ النَّفْسِ عَلَامَةُ الْجُهْلَاءِ وَعَدَمُ الرِّضَا عَنْهَا عَلَامَةُ الْعُقَلَاءِ

“Nefsten hoşnut olmak cahillerin, ondan hoşnut olmamak ise akıllıların alâmetidir.”⁹³

• الْعِلْمُ عِلْمَانِ عِلْمٌ فِي الْأَوْزَاقِ وَعِلْمٌ بِالْأَذْوَاقِ؛ الْأَوَّلُ مَحْبُوبٌ مَعَ الْعَمَلِ وَالثَّانِي مَوْهُوبٌ مِنَ الْأَزَلِ

“İlim iki (çeşit)tir; (biri), kâğıtlarda (yazılı) olan ilim (diğeri) zevklerle (idrak edilen) ilimdir. Birincisi amel ile birlikte (olduğunda) sevilmiştir; ikincisi ise (kişiye) ezelde iken hibe edilmiştir.”⁹⁴

• اَلتَّطَهِيرُ مِنَ الْأَوْسَاحِ بِتَسْلِيمِ الرُّوحِ لِلْأَشْيَاحِ وَالْفَرَحُ لِلْأَزْوَاحِ بِتَطْهِيرِ الْأَشْبَاحِ

“(Mânevî) kirlerden temizlenmek ruhu (nefsi) şeyhlere teslim etmekle; ruhlar için ferah (mutluluk) ise hayallerden temizlenmekle olur.”⁹⁵

91 Râfi'î, *İhyâü'l-kulüb*, 200-205.

92 Râfi'î, *İhyâü'l-kulüb*, 206-209.

93 Râfi'î, *İhyâü'l-kulüb*, 209-211.

94 Râfi'î, *İhyâü'l-kulüb*, 212-214.

95 Râfi'î, *İhyâü'l-kulüb*, 214-215.

• الطَّرِيقُ بِدُونِ الدَّالِ يَطُولُ وَمَعَهُ يَسْهَلُ الوُضُوءُ

“Rehbersiz yol uzar; (ancak) onunla vuslat kolaylaşır.”⁹⁶

• الْعِلْمُ أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ وَالْجَهْلُ أَفْبَحُ الْخِصَالِ

“İlim amellerin en faziletlisi, cehalet ise hasletlerin en çirkinidir.”⁹⁷

• الْفَضْلُ لِلْعَالِمِ وَإِنْ قَلَّ عَمَلُهُ عَلَى الْعَابِدِ وَإِنْ كَثُرَ عَمَلُهُ وَطَالَ أَجَلُهُ

“Ameli az da olsa âlimin âbid üzerine fazilet(i) vardır. Velev ki cahilin ameli çok, ömrü uzun olsun.”⁹⁸

• الشَّيْخُ مَنْ رَقَّكَ بِسِرِّهِ وَهَيَّأَكَ وَمَلَكَ فُؤَادَكَ وَصَفَاكَ وَعَمَّنْ سِوَاهُ نَقَاكَ

“(Gerçek) şeyh, seni sırrıyla terakki ettiren, (envâr-ı ilâhiyyeyi almaya) hazırlayan, kalbine malik olan, seni (beşerî kirlere) arındıran ve mâsivâdan kurtaran kişidir.”⁹⁹

• الْمُرِيدُ مَنْ دَبَحَ نَفْسَهُ وَتَرَكَ الْأَكْوَانَ وَخَالَفَ هَوَاهُ وَزَهَدَ فِي دُنْيَاهُ وَنَجَا مِنَ الشَّيْطَانِ

“(Gerçek) mürid nefsinin kurban eden, yaratılmışları terkeden, hevâsına muhalefet yapan, dünyasına karşı zâhid olan ve (böylece) şeyandan kurtulan kimsedir.”¹⁰⁰

• وَهَذَا الْقَدْرُ يَكْفِي الصَّادِقِينَ وَغَيْرَهُمْ لَا يَكْفِيهِمْ أَسَاطِيرُ الْأَوْلِيَيْنِ وَالْآخِرِينَ؛ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَيَّ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ؛ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ خِتَامُ ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى النَّبِيِّ بَعْدَ السَّلَامِ

“Bu kadar (hikmet) sâdıklara yeter; başkalarına ise öncekilerin ve sonrakilerin efsaneleri yetmez. Benim başarım ancak Allah (vasıtası) ile. Allah’ın dilediği şey/ler olur, dilemediği şey/ler ise olmaz. Allah Efendimiz Muhammed’e, onun âlesine ve ashâbına salâtüselâm eylesin. Allah’a hamd olsun (hikmetler) hitâma erdi. Sonra Nebî’ye (yine) salâtüselâm olsun.

96 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 215.

97 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 216.

98 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 217.

99 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 218.

100 Râfi’î, *İhyâü'l-kulûb*, 219-221.

4. İlk On Hikmetin Şerhi

4.1. اسئلك مسلك الخير لتسلم من كل هم و ضير و مراتب السلوك ثلاثة ثلاثاً
الإسلام والإيمان والإحسان

“Hayır yoluna sülûk et ki bütün tasarlardan ve zararlardan selâmete erisin. Sülûkün mertebeleri üçtür; İslâm, iman ve ihsan.”

Râfi‘î’ye göre Şeyh Mahmud’un bu hikmeti bundan sonra gelecek bütün hikmetlerin mânasını kendisinde toplayan kapsamlı bir hikmet, diğer hikmetler ise sanki bu hikmetin tafsilatı ve şerhi mahiyetindeki hikmetlerdir. Zira hayır yolları zühd, tevekkül, nefis mücâhedesi, zikir, açlık, uykusuzluk (sehr), susmak (samt), uzlet, mahlûkata karşı edepli olmak, insanların ellerindeki nimetlerden ümit kesmek, ihlâs, kanaat, acziyet izhar etmek ve Hak Teâlâ’yı talep etme konusunda sâdık olmak gibi kişiyi Allah’ın rızasına eriştiren yollardan ibarettir. Bu nedenle söz konusu hikmet Resûlullah’a (s.a.v.) verâset yoluyla elde edilen “cevâmiu’l-kelim” cinsinden bir söz olup risaledeki hikmetlerin tamamı, bunun içinde toplanmıştır. Yine ona göre sülûk edilmesi emredilen hayır yolları, aslında Allah’ın emirlerini tutup O’nun yasaklardan kaçınmaktan ibarettir ki bu da “Peygamber size neyi verdiyse onu alın, hangi şeyden sakındırdıysa ondan sakının.”¹⁰¹ âyetinin hükmüne tâbi olmaktır. Bu âyet hem zâhirî organların fiillerini hem de kalbin amellerini düzenlemektedir. Allah’ın suretlere değil sadece kalplere bakacağını ifade eden¹⁰² ve Hz. Ebû Bekir’in oruç ve namazla değil, (kalbine) yüklenen bir ağırlık (vakar) sebebiyle sahabîlerin en faziletlisi olduğunu bildiren¹⁰³ hadisler kalbî amellerin önemine işaret etmektedir. Bu itibarla kalbin iştiraki olmaksızın organların hayır yoluna girmesi, onlara eziyet etmekten başka bir şey değildir ve hiçbir meziyet ifade etmez.¹⁰⁴

Râfi‘î’ye göre sülûkün üç mertebesinden “İslâm” bütün iman edenler için sülûk mertebelerinin ilki; “iman” müminlerin havası için kalbin ilk mira-

101 el-Haşr, 59/7.

102 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/495.

103 Ebû İshâk İbrâhim b. Abdillâh Huttelî, *el-Muhabbetü li’llâhi Sübhâneh*, thk. Âdil b. Abdîş-Şekûr er-Rızkî (Riyad: Dâru’l-Hadâra, 2003), 60; Ebû Bekr Muhammed b. Ebi İshâk Kelâbâzi, *Bahru’l-fevâid*, thk. Muhammed Hasan İsmail - Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999), 276.

104 Râfi‘î, *İhyâü’l-kulûb*, 11.

cı; “ihsan” ise mukarrebûn zümresinde bulunan ahassu’l-havas için ruhun ilk miracıdır. Bu üç mertebe “Cibrîl hadisi” olarak bilinen hadîs-i şerifte¹⁰⁵ tefsir edilmiştir. Râfi‘î bu hadisten hareketle İslam’ın beden ile ahkâm(-ı ilâhîyye) dair vazifelerin ifa edilmesinden; imanın kalp ile teslimiyet vazifelerinin yerine getirilmesinden; ihsanın ise ruh ile Allah’ın müşâhede edilmesinden ibaret olduğunu söyler. Ona göre bütün müminlerin sülûk etmesi gereken hayır yollarının ilki tövbedir. Tövbe her ne kadar mahiyetiyle ilgili farklı görüşler ortaya konmuş olsa da Allah’ı hakkıyla tanıyan ârifler nezdinde (vuslat-ı ilâhîye giden) yoldaki makamların ilkidir. Kimine göre tövbenin başlangıcı “yakaza”dır ki bu da kalbin gafletlerden uyanıp kalbî temizliğe vesile olan şeylere yönelmesi demektir. Râfi‘î’ye göre “*İnsanlar uykudadırlar. Öldükleri zaman uyanırlar.*”¹⁰⁶ hadisi “(İnsanlar) fâni olan (nefsânî) haz ve tercihlerine karşı öldükleri zaman kendileri için nurlar âlemi üzerindeki örtüler açılır ve onlar, basîret üzerine tarîk(-i müstakime) girerler.” mânasına işaret etmektedir. Kimine göre tövbenin ilk merhalesi “zühd”dür. Zira dünyaya karşı zâhid olunmadığı takdirde mürid için hiçbir makamın hükmü yoktur. Çünkü bu durumda kalp, “ağyâr” denen mâsivâ ile meşguliyet içindedir. Böyle bir kalbe nurların gelmesi ise imkânsızdır. Zira Allah, insana sadece bir kalp vermiştir.¹⁰⁷ (Dolayısıyla kalbin hem mâsivâ ile hem de Allah ile meşgul olması mümkün değildir.) Bu gerçeğe işaret etmek üzere Şeyh Mahmud, bundan sonraki hikmetini söylemiştir.¹⁰⁸

4.2. اِذْهَدْ تُحَمِّدُ

“(Dünyaya karşı) zâhid ol ki övülesin.” Râfi‘î’ye göre şeyh, bu sözle hayır yollarının ilkinin kişinin hem Allah katında hem de insanlar nezdinde övülen bir kişi olmasına vesile olan dünya karşı zâhidlik (zühd) olduğuna işaret etmektedir. Nitekim hadîs-i şerifte “*Dünyaya karşı zâhid ol ki Allah seni sevsin; insan-*

105 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahibu’l-Buhârî*, thk. Komisyon (Mısır: el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, 1311), 1/19, “Îmân”, 50.; Ebü’l-Hasen Müslim b. el-Haccâc Neysabûrî, *Sahibu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1955), 1/36, “Îmân”, 8.

106 Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ* (Mısır: Matba’atü’s-Saâde, 1974), 7/52.

107 el-Ahzâb, 33/4.

108 Râfi‘î, *İhyâü’l-kulûb*, 12.

ların ellerindeki (dünyevî) şeylere karşı zâhid ol ki insanlar seni sevsin.¹⁰⁹ buyrulmuştur. Buna göre söz konusu hikmette geçen تُحَمَّدُ sözünün anlamı “(Şayet zâhid olursan) hem halk hem de Hâlık katında övülen bir kişi olursun.” demektir. O halde kişinin dünyaya karşı sergilediği zühdün miktarı insanların ona karşı sevgileri, yönelişleri ve ondan faydalanmaları nispetince olmalıdır. Zâhidlerin sultanı İbrahim b. Edhem (ö. 161/778 [?]), dünyaya karşı zâhidliğin kişiyi âlemlerin imamı olmaya layık hale getirecek bir haslet olduğunu söylemiştir.¹¹⁰

Râfi'î, lügatte râğbetin zıddı olan¹¹¹ zühdün ıstılahta “bir şeye râğbet etmeyi bırakıp onun yerine başka bir şeye yönelmek” anlamında kullanıldığını söyler. Ona göre zühdün dört derecesi vardır: Birinci derece kişinin zoraki dünya karşı zâhidlik yapıp arzu etmekle beraber dünyayı terketme konusunda nefsiyle mücadele etmesidir. İkinci derece kişinin dünyayı, tamah ettiği şeye (yani âhirete) göre hakir bir şey olarak kabul etmesi sebebiyle dünyaya karşı isteyerek zâhidlik yapmasıdır. Bu, iki dirheme nâil olmak için bir dirhemi terketmeye benzediği için nefse ağır gelmez. Ancak bu tür zühdün geçek bir zühd sayılabilmesi için kişinin hem zühdü gereği terkettiği şeyi hem de kendisinin zâhid olduğu düşüncesini aklından çıkarması gerekir. Üçüncü derece kişinin hem dünyaya karşı hem de ortaya koyduğu zühde karşı isteyerek zâhidlik yapmasıdır. Bu durumdaki kişi, dünyanın değersiz bir şey olduğunu tam olarak bildiği için dünyaya karşı zâhid olmakla kendisinin önemli bir şeyi terkettiğini düşünmez. Râfi'î'ye göre bu kişinin durumu, deveyi terkedip yerine inci alan kişiye benzer. Bununla beraber bu derecedeki zâhid dünyayı âhiretle değiştirilecek derecede değerli bir varlık olarak görmez. Zira dünyanın âhîret karşısındaki değeri, devenin inci karşısındaki değerinden daha düşüktür; hatta bu konuda mukayesese bile söz konusu değildir. Bu seviyedeki zühd ilk iki zühdden üstündür. Dördüncü derece ise kişinin Allah dışındaki varlıkların tamamından; hatta âhîretten bile yüz çevirip (kendisini, tamamen Allah'a hasretmesidir.) Böyle bir kişide Cenab-ı Hakk katında değeri olmayan

109 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn-i Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (B.y.: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), c. 2/1373, “Zühd”, 37 (No. 4102).

110 Râfi'î, *İhyâü'l-kulüb*, 12.

111 Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed Râzî, *Muhtârü's-sihâb*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü't-Asriyye, 1999), 138; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 3/196..

şeylere karşı en ufak bir rağbet ve meyil olmadığı için onun Allah'tan başka bir muradı yoktur.¹¹²

Resûlüllah, Allah'ın hidayete erdirmek istediği kulun sadrını İslam'a açacağını (şerh) ifade eden¹¹³ âyetteki “şerh”i “*Nur, kalbe girdiği zaman onun için sadır genişletilip açılır.*” diye tefsir etmiş, bunun alâmetinin ise dünyadan uzaklaşıp âhiret yönelmek ve gelmeden önce ölüme hazırlanmak¹¹⁴ olduğunu bildirmiştir. Buradan hareketle Râfi‘î kâmil mânadaki zühdün, kişinin Allah katında zemmedilmiş ve Resûlüllah nezdinde kerih görülmüş bir varlık olması sebebiyle dünyadan ve dolayısıyla dünyayı sevenlerden yüz çevirmesinden ibaret olduğunu söyler. Ona göre gerçek zâhid, nefsi için zâhidlik sıfatı görmeyen; aksine kendisini dünyanın kirlerine bulaşmayı terketme konusunda başarılı kılması sebebiyle Allah'a minnettar olması gerektiğini düşünerek ortaya koyduğu zühdüne karşı da zâhid olan kişidir. Bütün şeriatlarda övülen ve selef-i sâlihîn tarafından uygulanmış olan gerçek zühd, işte bu ölçüde icra edilen zühddür. Yine ona göre âhiret nimetlerine erişme düşüncesiyle dünyadan yüz çeviren kişi gerçek zâhid değil, sadece bâki olan çok nimetlere olan tamahı sebebiyle fâni olan az nimeti terkeden kişidir.¹¹⁵ Zühd derecelerinin en üstünü sadece rıza-i ilâhî talep edilerek Allah dışındaki bütün varlıklardan yüz çevirmek şeklinde kendini gösteren zühddür. (Hayatın idamesi için gerekli olan) nimetlerden zaruret miktarı kadar istifade etmek bu tür zühde mâni değildir.¹¹⁶ Kişinin zühdünde sâdik olduğunun başlıca iki alameti vardır: Biri, onun sahip olduğu nietlerle mutlu olmayıp kaybettiği dünyalıklardan dolayı hüzünlenmemesi; diğeri ise dünya talebi ve dünyevî nimetlerden istifade etmenin onu, Rabbi katında kendisi için daha hayırlı olan şeylerden alıkoymamasıdır.¹¹⁷

112 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 13.

113 el-En'am, 6/125.

114 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-sahibayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 4/346; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin Beyhaki, *el-Câmi' li-şü'abi'l-îmân*, thk. Abdül'ali Abdülhamid Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 13/133.

115 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 14.

116 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 15.

117 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 16-17.

4.3. تَوَكَّلْ تُقَبَّلْ

“Tevekkül et ki kabul göresin.” Râfi‘î, tevekkülü kalbin Allah’a güvenmesi ve (nimetleri elde etmek için) bu âlemde vazedilen (zâhirî) sebeplerin bulunmaması halinde sarsılmaksızın sükûnet içinde olması şeklinde tarif edip zâhirî sebeplerin yokluğu durumunda kalbi sarsılan kişinin gerçek anlamda mütevekkil olamayacağını söyler. Ona göre Allah’a olan tevekkülün aslı kalbin faydalı ve zararlı, kötü veya iyi her türlü işin Allah’ın (kudret) eliyle gerçekleştiğini; faraza bütün mahlûkat bir araya toplanmış olsa onların Allah’ın yazdığı dışında kendisine herhangi bir fayda veya zarar veremeyeceklerini bilmesinden ibarettir.¹¹⁸

Râfi‘î’ye göre bu hikmetteki تَوَكَّلْ sözünün anlamı “Allah Teâlâ katında makbul olasın.” demektir. Zira Allah kendine tevekkül edenleri sever.¹¹⁹ Allah tarafından sevilen kişinin ise hem Allah hem de insanlar nezdinde makbul bir kul olması kesindir. Çünkü ısrarla tevekküle devam eden kişi, Allah’a olan güvenci sebebiyle insanların ellerindeki nimetlere tamah etmeyi ve dünyaya dalmayı terkeder. Bu durumdaki kişiye Allah makbuliyet ve heybet elbisesi giydirip ona kanaat şerefi verir ve böylece onda bir kemâl/mükemmellik ortaya çıkar. Kul, işte bu mükemmellik sebebiyle hem avam halk hem de havas kullar nezdinde makbul bir kimse olur.¹²⁰

Râfi‘î, hakkında vârid olan ilâhî emir,¹²¹ tavsiye¹²² ve hadislerden¹²³ hareketle tevekkülün sadece nefislerini çöplüklere süpüren, nefsânî irade ve tercihlerden geçip Allah’ın iradesinde fâni olan kimselerin nâil olabileceği şerefli bir makam olduğunu söyler. Ona göre bu makam Hz. İbrahim’e aittir. Hz. İbrahim’in makamına giren kişinin her türlü tehlikeden emîn olacağını bildiren âyette¹²⁴ bu makama işaret edilmiştir. Binaenaleyh tevekkül mançınığa konup

118 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulüb*, 21.

119 Âl-i ‘İmrân, 3/159.

120 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulüb*, 21.

121 Âl-i ‘İmrân, 3/122; el-Furkân, 25/58.

122 et-Talâk, 65/3; Âl-i ‘İmrân, 3/159.

123 “Şayet sizler, Allah’a hakkıyla tevekkül etmiş olsaydınız sabah karınları boş olarak gidip akşam dolu olarak dönen kuş gibi rızıklanırdınız.” Muhammed b. Alî b. el-Hasen Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl fi ahâdîsi'r-Rasûl (s.a.v.)*, thk. Abdurrahmân Umeyra (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 1/106; Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid*, 91.

124 Âl-i ‘İmrân, 3/97.

Nemrut'un ateşine atıldığı esnada Cebrail'in (a.s.) yardımına ihtiyaç duymadığı gibi halinden haberdar olması sebebiyle Allah'tan da yardım istemeye gerek duymayıp tam bir tevekkülle halini Rabbine havale eden ve bütün varlığıyla Allah'a yönelen İbrahim (a.s.) gibi davranmaktadır. Bu şekilde bir tevekküle sahip olan kişi, her türlü tehlikeden emin olur; onun için her şey kendiliğinden gerçekleşir, Nemrut'un ateşi, nefis ve şeytan ona karşı serinlik ve selâmete dönüşür.¹²⁵

4.4. أَجْهَدُ تَشْهَدُ

“Mücâhede et ki müşâhede edesin.” Râfi'î'ye göre bu sözün mânası “Alışkanlıklarından engelleyerek ve sırtına hevâsına zıt olan işleri yükleyerek nefsinle mücâhede et ki kalbin ile yerlerin ve göklerin Rabbini müşâhede edesin!” demektir. Nitekim ariflerden biri kişinin, zâhirini mücâhedeyle süslemesi durumunda Allah'ın onu müşâhede mimetiyle güzelleştireceğini söylemiştir. “Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri, mutlaka yolumuza erıştıririz.”¹²⁶ âyeti buna işaret etmektedir. Râfi'î'ye göre mücâhedenin hakikati nefsi davetçilerinin çağırıldığı yönün aksine sevk etmek, onu muhalefet kılıcıyla etkisiz hale getirmek ve bir tek nefeste bile ona itaat etmemektir. Zira nefis canlı olduğu müddetçe (fıtratı gereği) insanı sokmaya çabalayan bir yılan gibidir. O, İbn Atâ'nın (ö. 309/922) dediği gibi kötü edep tabiatı üzerine yaratılmış, kul ise edebe sınıksız sarılmakla emredilmiş bir varlıktır. Binaenaleyh nefis tabiatı gereği muhalefet meydanında at koşturmakta, kul ise kötü taleplerine karşı mücâhede etmek suretiyle onu engellemeye çalışmaktadır. O halde her kim onun yularını salıverirse bozgunculuğu konusunda onun ortağı olmuş demektir.¹²⁷

Râfi'î, şeyhinden naklen أَجْهَدُ emrinin (arzularına) muhalefet etmek suretiyle nefisle mücâhede etmeye davet ettiğini, bu tür muhalefetin nefis hakkında *mevt-i ahmer* (kırmızı ölüm)¹²⁸ olduğunu söyler.¹²⁹ Ona göre nefse muhalefet mübâh, mekruh ve mahzurlu olan konularda olmak üzere üç yerde olur. Esasen taatler konusunda nefse muhalefet söz konusu olmamakla birlikte nefsin hususi bir taat ve kurbiyete vesile olan bir amelden lezzet almaya

125 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 23.

126 el-Ankebût, 29/69.

127 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 31. (Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1/216, 283.)

128 Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1/64.

129 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 34.

başlaması durumunda onu lezzet aldığı taat ve amelden başka bir taat ve amele sevk etmek suretiyle ona muhalefet edilir. Şayet nefsin yanında her türlü ibadet ve taat eşit hale gelmişse bu durumda nefsin hususi bir ibadetten lezzet almasından emin olunmuş olur. Ancak bu durumda kişi temkinli olmalıdır; şayet nefsi kurbıyyete vesile olan hafif bir amelle meşgul oluyor (ve bundan zevk alıyorsa) onu daha meşakkatli bir amele sevk etmelidir. Zira bunun gibi durumlarda nefsin bir ameli alışkanlık haline getirerek sahibini önce mübâh, sonra mekruh sonra da mahzurlu olan amellere sürüklemesi mümkündür.¹³⁰

Râfi'î'ye göre mükellefiyet devam ettiği sürece nefisle mücâhedeye de devam edilmelidir. Ölümle birlikte mükellefiyet ortadan kalkınca mücâhedenin de hükmü ortadan kalkacaktır. Ona göre bir kul, ancak nefesine meşakkatli gelen şeylere karşı göstermiş olduğu mücâhede ve sabır neticesinde nefsi-râziyye ve nefsi-marziyye makamına çıkarak *kurbıyyet cenneti* olan Allah'ın huzuruna girmeye ve âlemde *hilâfet kaftanını* giymeye layık hale gelir.¹³¹

Râfi'î, mücâhedenin müritlerin kuvvet ve zaafiyet derecelerine göre farklılık arz ettiğini, dolayısıyla birçok mücâhede türünün bulunduğunu söyler. Ona göre bazı müritler her türlü mücâhedeye tahammül edebilirken bazıları sadece belli derecedeki mücâhedeye güç yetirebilirler. Müride hangi mücâhedenin daha meşakketli olduğunu bilmek için içinde bulunduğu hale, mücâhede zamanına ve benzeri hususlara bakılır. Örneğin padişahlar için oruç ve namaz ile yapılan mücâhede, sadaka verip köle azat etme yoluyla mücâhedenin daha ağır gelirken mallara karşı hırslı olan tüccarlar için durum tam tersidir. Hakeza yaz aylarında oruç ile yapılan mücâhede, kış ayındakine göre nefse daha ağır gelebilir. Bu sebeptendir ki hangi müridin ne tür bir mücâhedeyle meşgul olacağı konusunda yetki, müridlerin seyrüsülûkünden sorumlu olan müşide aittir. Müridin şahsi tercihine göre mücâhede usulü benimsemesi doğru olmadığı gibi bu son derece tehlikeli bir durumdur. Bu konuda hikmetlerin musannıfı olan Şeyh Mahmud 'Bir kedinin emri altında olman, senin için nefsinin emri altında olmandan daha hayırlıdır.' demiştir. Yine o, şeyhi tarafından dağdan taş taşımakla görevlendirilen bir müridin mânevî fetihlere mazhar olmasının şeyhin emrine imtisal etmeye bağlı olduğunu belirtmiştir.

130 Râfi'î, *İhyâü'l-kulüb*, 34.

131 Râfi'î, *İhyâü'l-kulüb*, 35.

Râfi‘î’ye göre böyle bir mürid için taş taşımak, nefsinin tercihiyle namaz kılıp oruç tutmasından daha faydalıdır. Hulasa olarak söylemek gerekirse; mücâhede her mümin için gerekli (ve faydalıdır) ancak bu, bir şeyhin işaretiyle yapılması durumunda daha etkili ve mânevî fetihleri daha hızlı celb edici olur. Zira tarikatta şeyhi olmayan bir mürid, kendisinden hiçbir fayda gelmeyen nesli kesilmiş adama benzer. Böyle bir mürid için faraza bir cezbe veya nefha-i ilâhiyye meydana gelmiş olsa yine de ona tâbi olmak doğru olmaz; böyle birinin helâki selâmetinden daha yakındır. Bu sebepten ricâl(ullâh) tarafından terbiye edilmemiş şeyhler, babası belli olmayan çocuğa (lakît) benzetilmiştir.¹³²

Râfi‘î’ye göre nefisle yapılan mücadelede başarılı olmanın sırrı onunla mücâhede yapmaya bağlı olmakla beraber bu başarı, ezelde inâyet-i ilâhiyye nâil kılınmış hususi kullar için söz konusudur. Bu muvaffakiyetin devamı ise kişinin nefesine ve hevâsına tâbi olmayı terketmesine bağlıdır. Şayet kişi hevâsına tabi olarak ahde vefayı terkederse gidişâtı cehenneme doğru yönelir. Binaenaleyh “*Cihâdın en faziletlisi senin, Allah Teâlâ’nın zâtı hakkında nefsin ve hevân ile mücâhede etmendir.*”¹³³ hadisinden dolayı nefse karşı yapılan mücâhede en faziletli cihâddır. Bu mücâhedenin birçok türü olsa da Şeyh Mahmud el-Kürdî, ahlâkın güzelleştirilmesi ve kalbin nurlandırılıp parlatılması konusunda en etkili yolun zikir olması sebebiyle mücâhededen sonra zikir-i ilâhî konusuna temas etmiştir.¹³⁴

4.5. أَكْثَرُ مِنَ الذِّكْرِ تَرَى الْأَنْوَارَ الْبَكْرَ

“Zikri çoğalt ki göz görmemiş (saf ilâhî) nurlar göresin!” Râfi‘î’ye göre bu hikmet zikir-i ilâhiyye çoğaltmaya dair bir emirdir. Zira zikir hiçbir müminin kendinden ayrılamayacağı mühim bir meşguliyettir. Nefse karşı yapılan mücâhedenin başarıya ulaşması ancak zikre devam etmek ve ömür boyu hiçbir nefesi zayi etmeden her nefesi zikirle geçirmekle mümkündür. تَرَى الْأَنْوَارَ الْبَكْرَ ibaresinin mânası “Kalbine ilâhî nurlar doğsun ve (bu nurlar) seni, vehmî olan ağyârın (mâsivânın) zulmetinden koruyup iyiler silsilesine dahil etsin.” demektir. Nurların الْبَكْرَ (bekar) olarak nitelendirilmesi onların şâibelerden ve

¹³² Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 36-37.

¹³³ Celâlüddin Suyûtî, *Cem‘ül-cevâmi‘: el-Câmi‘u'l-kebir*, thk. Muhtar İbrahim el-Hâic vd. (Kahire: el-Ezheru’s-Şerîf, ts.), 1/745.

¹³⁴ Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 38-39.

tabîat zulmetinden arınmış, daha önce başkası tarafından görülmemiş, hiçbir el tarafından dokunulmamış ve çadırında hicâb arkasında durup ehlerinden başkasına görülmemiş (gelin gibi sadece kendisine zuhûr eden kimseye ait) olmalarından dolayıdır.¹³⁵

Râfi'î'ye göre zikir Allah yolunda ve tasavvufi hayatta büyük bir rükün ve umdedir. Hiçbir kimsenin zikre devam etmeden vuslat-ı ilâhîye nâil olması mümkün değildir. Bu gerçeği ifade etmek üzere Ebû Ali ed-Dekkâk (ö. 405/1014) zikrin velâyetin diploması olduğunu; ona muvaffak kılınan kimseye velâyet diplomasının verildiğini, ondan mahrum bırakılan kimsenin ise velâyetten azledildiğini¹³⁶ söylemiştir. Mutlak mânada “zikir” denince bununla Kur'ân okumak, tesbih çekmek, istiğfarda bulunmak, Resûlullah'a (s.a.v.) salâtüselâm getirmek, hadis ve fıkıh gibi ilimlerini öğrenmek, zikir meclislerine katılmak ve isimlerinden herhangi biriyle Allah'ı zikretmek gibi şeyler kastedilse de musannıfın bu hikmette “zikir” ile murad ettiği şey, bazı âyet¹³⁷ ve hadislerde¹³⁸ emredildiği üzere Allah'ı isimlerinden herhangi biriyle çokça zikretmektir. Râfi'î'ye göre Allah'ın sevdiği kullarını anmak da zikrullah kapsamına dahildir. Nitekim peygamberlerden bahsetmenin ibadet, sâlihlerden bahsetmenin keffâret, ölümü hatırlamanın sadaka, kabri hatırlamanın ise cennete yaklaşıtııcı bir amel olduğunu bildirilmiştir.¹³⁹ Bazıları zikirden muradın Allah ile tam mânasıyla ünsiyet kurup mahlûkattan uzaklaşmak (vahşet) olduğunu söylemişlerdir. Ârifler nezdindeki hakiki zikir ise Allah'ı herhangi bir gaflet ve kusur ile fasıla vermeksizin devamlı huzûr-ı ilâhîde bulunduğu bilinciyle zikretmektir. Fâsıla verilerek yapılan zikre ise “tezekkür” denir.¹⁴⁰

Râfi'î'ye göre zikir, sürekli olarak devam eden bir vâridir. Bu nedenle mürid dilini her daim zikirle ıslak tutmalıdır. Bununla beraber mürid sadece

135 Râfi'î, *İhyâü'l-kulüb*, 39-40.

136 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 2/375.

137 el-Bakara, 2/152; en-Nisâ, 4/103.

138 “(Münafıklar), ‘Bu adam kesinlikle delidir.’ deyinceye kadar Allahü Teâlâ'yı çokça zikrediniz.” Bk. Muhammed Abdurraûf Münâvî, *Feydu'l-kadîr şerhu'l-câmi'is-sağîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356), 2/84 (No. 1397).

139 Abdurrahman b. Ebi Bekr Celâleddîn Suyûtî, *el-Fethu'l-kebîr fi zammî'z-ziyâde ilâ Câmi'is-sağîr*, thk. Yusuf en-Nebhânî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003), 2/115.

140 Râfi'î, *İhyâü'l-kulüb*, 40-41.

bir zikirle iktifa edip bütün vakitlerini aynı zikirle geçirmemeli; farklı zikir türleriyle de meşgul olmalıdır. Zira aynı zikirle meşguliyet bir müddet sonra bıkkınlık, aciziyet ve tembelliğe sebep olabilir.¹⁴¹ Yine ona göre göre zikirden maksat zikir esnasında (mânen) Allah'ın huzurunda bulunma şuuru erişmeştir. Müridin bu şuuru kazanması, ancak kalbini tasfiye etmesiyle mümkündür. Kalbin tasfiyesi ise açlığın bir semeresir. Binaenaleyh midenin tam olarak doldurulması durumunda kalpteki tefekkür söner. Tefekkür sönünce kalbe vesveseler gelmeye ve organlar tembelleşip ibadetlerden geri durmaya başlar. İşte bu sebepten Şeyh Mahmud, bir sonraki hikmetinde açlığın önemi-ne dikkat çekmiştir.¹⁴²

4.6. عَلَيْكَ بِالْجُوعِ وَإِيَّاكَ وَكَثْرَةَ الْهَجُوعِ

“Açlığa sarıl, çok uyumaktan sakın!” Râfi‘î بِالْجُوعِ عَلَيْكَ sözünün “Açlığı nefisine şart koş ve onu, gecende ve gündüzünde kendine şîâr ve kaftan edin!” anlamına geldiğini söyler. Ona göre açlık Hak ehlinin karakteri, mânevî fetihlerin ve sadakatin anahtarı, nefisle yapılan mücâhedenin rükünlerinden bir rükün, sülûk ehli için hikmet pınarlarının fışkırmasına bir sebep ve hakikat ehlinin sıfatlarından bir sıfattır. “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.”¹⁴³ âyetindeki “sabredenler”, “korku” ve “açlık” karşısında sabredenlerdir. Râfi‘î, açlığın faziletine ve Resûlüllah’ın (s.a.v.) bazen günlerce bir şey yemeden aç kaldığına dair rivayetlerden hareketle açlığın sünnet olduğuna dikkat çeker¹⁴⁴ ve açlığın başlıca on faydası olduğunu söyler: Ona göre açlık;

1. Kalbin saflaşmasına, midenin küçülmesine ve basîretin açılmasına vesile olur. Tokluk ise ahmaklığa sebep olur; kalpteki idrak hislerini ve beyindeki tefekkür melekesini köreltir.

2. Kalbin Allah’a münâcattan lezzet alıp zikir-i ilâhîden etkilenmesini sağlar. Bazen kalp huzur ile icra edilse bile zikirten lezzet alıp etkilenmez. Bunun sebebi kalbin tokluk sebebiyle katılaşmasıdır.

141 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 43.

142 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 51.

143 el-Bakara, 2/155.

144 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 51, 53-54.

3. Kalbe gönül kırıklığı (inkisar) ve zillet duygularının yerleşmesine, tuğyanın kaynağı olan şımarıklık ve (aşırı) neşenin kaybolup Allah'a karşı gafletin ortadan kalkmasına vesile olur. Zira nefis, açlık dışında hiçbir sebeple gönül kırıklığı ve zillet duygusuna sahip olmaz; ancak açlıkla terbiye edilirse Rabbine karşı sükunet ve huşu ile kulluk yapar, acizlik ve zelilliğinin farkına varır. İnsanın saadeti nefisini sürekli olarak zillet ve acizyet nazarıyla; Rabbini ise izzet ve kudret nazarıyla müşâhede etmekle elde edilir. Bu sebepten insanın daima aç olup kendisini Rabbine muhtaç halde hissetmesi gerekmektedir.

4. Allah'ın belâ ve azabını akılda tutup belâyaya uğrayan kimseleri unutmamaya vesile olur. Zira (hiç açlık çekmeyip daima) tok olan kişi, (açlık hissini unuttuğu için) açın halini anlamaz. Herhangi bir zillet, illet (hastalık), kılllet (darlık) ve belâ içinde bulunmayan kişinin âhîret azabını unutmaması kaçınılmazdır. Bu nedenle kulun dünyadayken ya bizzat kendisi belâ ile müptelâ olması ya da belâyaya uğrayanları müşâhede etmesi gerekir. Bu belâlardan en uygunu ise âhîret azabını hatırlatması dışında daha birçok faydayı ihtiva eden açlıktır.

5. Kalpte günahlara karşı meydana gelecek arzuları kırıp kötülüğü çokça emreden nefis-i emmâreyi istila eder ki bu faydaların en büyüğüdür. Zira her türlü günahın kaynağı şehevî arzu ve kuvvetler, onların kaynağı ise yemeklerdir. Bu itibarla yemeklerin azaltılması (günahların kaynağı konumunda bulunan) şehevî arzu ve kuvvetlerin azaltılmasına vesile olur. İnsanın bütün saadeti nefse hâkim olmaktadır. Nasıl ki azgın bir hayvan açlıkla dizginlenip tokluk ile iyice azgınlaşırsa nefis de böyledir. Açlığın bu faydası aslında sadece bir fayda değil birçok faydayı ihtiva eden faydalar hazinesidir. Bu itibarla açlığın Allah'ın hazinelerinden bir hazine olduğu söylenmiştir.

6. İbadetlere sıkı bir şekilde sarılmayı kolaylaştırır. Yemek çokça ibadet etmeye mâni olur. Zira yemek gerekli gıdaların satın alınması, pişirilmesi, yenmesi, temizlenmesi ve benzeri gibi birçok meşguliyeti beraberinde getirmesi sebebiyle zaman alan bir iştir. Şayet kişi yemek yemeye ayırdığı zamanları zikir, münacat ve ibadet için sarfetmiş olsa daha karlı olur.

7. Bedenin sağlıklı olmasını ve hastalıkların defedilmesini sağlar. Fazla miktarda yemek yenip midede ve dolayısıyla kanda farklı türden gıdaların toplanması hastalıklara, hastalıklar da ibadetlerin (hakkıyla) eda edilmesine,

zikre ve tefekküre mâni olup kalbin ifsat olmasına ve bunalımlı bir hayat yaşanmasına sebep olur.

8. Geçim derdinin hafif olmasını sağlar. Zira az yemeyi alışkanlık haline getiren kişiye az miktarda mal yeterli olurken doygunluğu alışkanlık haline getiren kimsenin karnı, sürekli aç ve yemek bekler vaziyette olur. Böyle bir mideye sahip olan kişi her gün ne yiyeceğini düşünür, bu nedenle rızkını temin için bütün yollara başvurur; ya haram yoldan mal kazanıp günaha düşer ya da zillete düşecek derecede helal yoldan mal kazanmaya kalkışır; bazen de insanların mallarına karşı tamahkârlık yapar ki bu zilletin en ileri noktasıdır. Hâlbuki (gerçek) mümin, geçim derdi hafif olan kişidir.

9. Yemek konusunda yetim ve miskinleri nefse tercih etmeye sebep olarak diğergamlık (isâr) ve sadaka verme sıfatların kazanılmasına vesile olur. Bu sıfatlara sahip olan kişinin kıyamet gününde sadakasının gölgesi altında bulunacağı bildirilmiştir.¹⁴⁵

10. Uykunun defedilip uykusuzluğun devamlı olmasına vesile olur. Zira çok yemek yiyen çok su içer, çok yiyen çok uyur. Bu sebepten şeyhlerden biri yemek hazırlandığında müritlerine çok yememelerini, aksi takdirde çok su içip neticede çokça hüsrana uğrayacaklarını söylemiştir. Bu itibarla yetmiş tane siddîkın görüşü, çok uyumanın çok yeme sebebiyle gerçekleşen çok suç içmeden kaynaklandığı konusunda birleşmiştir. Bu hakikate binâen Şeyh (Muhammed el-Kürdî), “açlık” ile ilgili nasihatının peşinden *وَأَيَّاكَ وَكَثْرَةَ الْهَجْوَعِ* “Çok uyumaktan sakın!” demiştir.

Bu hikmette geçen *الْهَجْوَعِ* uyku demektir. Bir âyet-i kerimede “Onlar, geceden az bir vakitte uyumazlar.”¹⁴⁶ buyrulmuştur. Râfi‘î’ye göre uykusuzluk kişiyi “abdâl” derecesinde velî yapan dört rükünden biridir ki bunlar, uykusuzluk, açlık, samt/sükût ve uzlettir. İmâm-ı Şa‘rânî, uykunun hayat ile ölüm arasında bir berzah olduğunu, dolayısıyla uyuyan kimsenin ne diri ne de ölü sayılabileceğini söyleyerek uykunun bir vecihten ölümün kardeşi olduğuna dikkat çekmiştir. Bu düşünceden hareketle Râfi‘î, “Uykunuzu sizin için ra-

¹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/568 (No. 17332).

¹⁴⁶ *ez-Zâriyât*, 51/17.

hatlama (vesilesi) kıldık”¹⁴⁷ âyetini “Sizin için uykunuzu kabirdeki halinize alışmanız için bir vesile kıldık.” şeklinde yorumlar ve berzahtaki halin suretteki uyku gibi olduğunu söyler. Ona göre “*Uyku ölümün kardeşidir. Cennet ehli ölmezler.*”¹⁴⁸ hadisi uykunun uhrevî ve dünyevî hayatta birçok zararının bulunduğuna işaret etmektedir. Yine ona göre uyku gaflete, unutkanlığa, tabîi ve nefsânî mizacın bozulmasına, balgamın artmasına, midenin zayıflamasına, ağzın kokuşmasına, “garh” denen kurtçuğun meydana gelmesine, gözün ve menînin zayıflamasına, meninin ifsat olup bundan meydana gelecek çocukta müzmin hastalıkların meydana gelmesine ve beden zayıflamasına sebep olur. Bu derece zararları bulunan uyku, sabah ve ikindi haricindeki uykudur. Bu iki vakitteki uykunun zararlıysa diğer uykuların zararından daha şiddetlidir. Âriflerin uykusu onların evrâdî kapsamına dahil olmaklaâ beraber kendisine vahyin (veya ilhâmın) eşlik etmediği uykular, evraddan sayılmaz.¹⁴⁹

Râfi‘î, Allah’ın uyuklama ve uykudan münezzehe olduğunu ifade eden âyeti¹⁵⁰ ve âhirette cennet ehli için uyku sıfatının olmamasını uykusuzluğun faziletine delil getirir; İbnü’l-Arabî’den naklen uykusuzluğun göz uykusuzluğu ve kalp uykusuzluğu olmak üzere iki kısma ayrıldığını söyler. Kalp uykusuzluğu kalbin müşahedelere talip olmak için gaffet uykularından uyanık olması; göz uykusuzluğu ise müsâmere talebiyle kalpte meydana gelen müşâhedenin devamlı olmasına rağbet etmektir. Zira göz, uyuduğunda kalbin ameli tembellişir. Göz uyuduğu halde kalbin uyumaması daha önceki uykusuzluktan elde ettiği müşâhedeye devam etmesinden dolayıdır. Uykusuzluğun amacı ise kalbin amelinin devamlı olmasını sağlamak ve Allah katında gizli olan yüce mertebelere çıkmaktır. Uykusuzluk hali özellikle sâlik ve muhakkik kimse için içinde bulunan vakti mâmur etmektir. Ancak muhakkik olanlar uykusuzluk hallerinde rabbânî ahlâk ile daha fazla ahlâklanma gerçekleştirirler ki bunu sâlik bilmez.¹⁵¹ Nitekim Resûlullah (s.a.v.) gözlerinin uyuduğunu ancak kal-

147 en-Nebe’, 78/9.

148 Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Husrevcirdî Beyhakî, *el-Ba’s ve’n-nüşûr*, thk. eş-Şeyh Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Merkezül-Hademât ve’l-Ebhâsi’s-Sakâfiyye, 1986), 257.

149 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulüb*, 59-60.

150 el-Bakara, 2/255.

151 Krş. Abdülvehhâb Şârânî, *Levâkıhu'l-envâri'l-kudsîyyeti'l-müntekât mine'l-Fütühâti'l-mekkiyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2015), 1/641.

binin uyumadığını bildirmiştir. Münâvî (ö. 1031/1622) bu hadisi şerh ederken gözüün uykusu ve bedeninin istirahati sebebiyle nefis-i kâmile makamındaki zatların idraklerinin zayıflamayacağını, bu nedenle Resûlullah'ın uyuduğu zaman uyandırılmadığını¹⁵² ifade etmiştir.¹⁵³

4.7. الصَّمْتُ مِنْ صِفَاتِ الْأَصْفِيَاءِ وَالْجِدَالُ حِرْفَةُ الْأَغْيَاءِ

“Susmak, (kalbi) saf olan kulların sıfatlarından (bir sıfat), tartışma ise ahmakların mesleğidir.” Râfi‘î’ye göre kişinin kendisini ilgilendirmeyen konularda konuşmayıp sükût etmesi anlamına gelen “samt”, insanı abdâl dercesinde velî makamına çıkararak (uykusuzluk, açlık, samt/sükût ve uzletten ibaret olan) tarikatin dört rûknünden biridir. Nitekim iman edenlere Allah’tan sakinmaları ve (sadece) doğru söz söylemeleri emredilmiş,¹⁵⁴ boş sözlerle karşılaştıklarında (susup) vakarla geçip gidenler övülmüş¹⁵⁵ ve faydasız sözleri satın alanlar şiddetli bir azapla tehdit edilmiştir.¹⁵⁶ Râfi‘î’ye göre boş söz (lağv), tev-hîd inancı neticesinde ortaya çıkan (iman) nûrunun sönmesine sebep olur. Bu nedenle “samt” Allah’ın huzûr-i ilâhîsi için özel seçtiği saf kullarının sıfatları arasında yer almış ve kurtuluşun kapısı olmuştur. Nitekim Resûlullah, kurtuluşa ermekten hoşnut olacak kişinin suskunluğa (samt) sarılması,¹⁵⁷ Allah’a ve âhiret gününe iman eden kimsenin ise ya hayır(lı bir söz) söylemesi ya da susması gerektiğini bildirmiş¹⁵⁸ ve susan kimsenin kurtulduğunu müjdelemiştir.¹⁵⁹ Susmanın faziletine dair vârid olan bu hadislerden dolayı hakikat ehli suskunluğun “asil”, konuşmanın ise “ârızî” bir durum dolduğunu söylemiştir. Râfi‘î sûfilerin suskunluğun mu yoksa konuşmanın mı daha fazletli olduğu

152 Münâvî, *Feydu'l-kadir*, 3/269 (No. 3367).

153 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 62.

154 el-Ahzâb, 33/70.

155 el-Furkân, 25/72.

156 Lokmân, 31/6.

157 Ebû Bekr Abdullah İbn Ebi'd-Dünyâ, *es-Samt ve âdâbü'l-lisân*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 11; Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Ebû Muâz Târik b. İvazillâh b. Muhammed vd. (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995), 2/264 (No. 1934).

158 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985), 2/480 (No. 14); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/64 (No. 7626).

159 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/19 (No. 6481).

konusunda ihtilaf edildiğini söyler. Ona göre bu konuda doğru olan her ikisinin de yerli yerinde yapılmasıdır. Zira hakikati söylemeyiip susmak haramdır. Nitekim Ebü Alî Dekkâk hakikati konuşmaktan geri duran kişinin “dilsiz şeytan” olduğunu söylemiş, Bişr-i Hâfi (ö. 227/841) de (nefsin) konuşmaktan hoşlanması durumunda susmanın, susmaktan hoşlanması halinde ise konuşmanın daha hayırlı olduğuna işaret etmiştir.¹⁶⁰

Râfi'î “samt”ı, avam ve havasa ait olmak üzere iki kısma ayırır. Avamın samtı dilin yalan ve gıybetle karşı tutulması, havasın samtı ise heybet(-i ilâhî)nin kalbi istilâsı karşısında dilin tutulmasıdır. Ona göre samt huzurda bulunmanın âdâbından bir edeptir. Bu tür samt da avam ve havasa göre iki kısma ayrılır. Avam (halk) huzurda iken sadece dilini tutarken havas zümresindekiler diliyle birlikte kalplerini de tutarlar. Buradan hareketle Râfi'î, kalbi rızık talebine karşı suskun olan kişinin “mütevekil”, (takdîr-i ilâhîye) itiraza karşı suskun olan kişinin ise “râzî” olduğunu söyler. Râfi'î'ye göre saf kullar (asfiyâ), konuşma eyleminde bulunan tehlikeler sebebiyle sükûtu tercih etmişlerdir. Nitekim kişi (etkili bir) konuşma yaptığında övülür ve akranları arasında ön plana çıkar ki bu halden nefis hoşnut olur. Bu nedenle Dâvud et-Tâî (ö. 165/781 [?]) tasavvuf yoluna girince inzivâya çekilip uzlet boyunca konuşmamak üzere nefsiyle muâhede yapmış; Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) nefsinin hoşuna gidecek iyi bir yazı yazdığında derhal onu yırtıp başka bir yazı yazmış; Hz. Ebû Bekir (r.a.) ise az konuşmak için yıllarca ağzına (küçük bir) taş koymuştur. İbn Mesud (r.a.) tutulmaya dilden daha müstehak hiçbir uzvun olmadığını söylerken Zünnûn-i Mısırî “en iffetli” kişinin diline en iyi sahip çıkan kimse olduğunu belirtmiştir. İmâm-ı Kuşeyrî de “Kur’ân okunduğunda dinleyiniz ve susunuz.”¹⁶¹ ve “(Cinler), o (peygamberin) huzuruna gelince ‘susunuz!’ dediler.”¹⁶² âyetlerinden hareketle samtın (Allah ve Resûlünün) huzurunda bulunmanın âdâbından olduğunu söylemiştir. Ona göre susmak belli bir maksada binaen icra edilen bilinçli bir davranıştır. Şöyle ki bazen konuşan kişi nefisini edeplendirmek için bazen mecliste konuşmaya kendinden daha layık biri olduğu için bazen meclisindeki insan veya cinlerin

160 Râfi'î, *İhyâü'l-kulüb*, 67. Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1/245, 247.

161 el-A'râf, 7/204.

162 el-Ahkaf, 46/29.

dinlemeye ehil olmamaları sebebiyle bazen de fitneye sebep olmaktan uzak durmak maksadıyla susar.¹⁶³

Râfi‘î’ye göre sükûtun en önemli olduğu vakitlerden biri ezan okunma ânıdır. Bu esnada konuşmak, kişinin Allah’ın nefretine mâruz kalmasına sebep olur. Âriflerden biri, ezan okunurken Allah için konuşmasını terkederek kişinin insanlar arasında şânının yüceltilip hesabının kolaylaştırılacağını söylemiştir. Bu itibarla ezan okunurken yapılması gereken sadece susmak değil müezzine kulak verip söylediklerini tekrar etmek, sonra meşhur olan ezan duasını okuyup ardından dilediği gibi dua etmektir. Zira ezanla ikâmet arasında yapılan duaların reddolunmayacağı bildirilmiştir.¹⁶⁴ Ona göre konuşmanın en çirkin olduğu vakit ise tartışma ânıdır. Zira bu esnada konuşma kalplerin kinle dolup katılmasına, neticede düşmanlık ve nefretin doğmasına sebep olur. Bu sebeple Mahmûd el-Kürdî tartışmanın ahmakların (ağbiyâ) mesleği olduğunu söylemiştir.¹⁶⁵

Râfi‘î’ye göre “ağbiyâ” nefislerine kul olup huzûr-i ilâhiye giremeyen cahillerdir. Tartışılan kişiyi fikren ezip ona galip gelme maksadıyla deliller getirilerek yapılan tartışma, terkedilmesi durumunda cennette sarayla mükafatlandırılmaya¹⁶⁶ vesile olan tartışmadır. Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234) tartışmanın nefislerde bulunan kin ve öfke sıfatından doğan bir sıfat olduğunu, tartışma ve mücâdeleyi terketmenin ise nefislerini terbiye etmiş sûfilerin ahlâkından bir ahlâk olduğunu söylemiştir.¹⁶⁷ Buradan hareketle Râfi‘î mizacı, güzel ahlâk ve insanlarla geçim konusundaki zorluklara karşı sabır sıfatıyla şekillenmemiş kişinin kolay kolay tartışma ve mücadeleyi terkedemeyeceğini; bu nedenle böyle kişilerin insanlardan zâhiren ve bâtinen uzaklaşıp uzlete çekilmesi gerektiğini savunur. Ancak ona göre inzivaya çekilen kişi uzletle kendisini insanların şerrinden kurtarmaya değil, insanları kendi şerrinden kurtarmaya niyetlenmelidir. İşte bu maksatla yapılan uzlet

163 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 67-69. Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1/247-249.

164 Süleyman b. Dâvud b. el-Cârûd Tayâlisî, *Müsnedü Ebi Dâvud et-Tayâlisî*, thk. Mahmud b. Abdil‘l-Muhsin et-Türki (Mısır: Dâru Hicr, 1999), 3/576 (No. 2220).

165 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 69.

166 İbn Ebi‘d-Dünyâ, *es-Samt*, 105.

167 Şehâbüddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed Sühreverdî, *Avârifü'l-ma‘ârif* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 157.

kurtuluş vesiledir. Bu hakikat sebebiyle Kürdî, bir sonraki hikmetini uzlet hakkında söylemiştir.¹⁶⁸

4.8. الْعَزْلَةُ لِلْمُبْتَدِئِ سَلَامَةٌ لِدِينِهِ وَالْخُلْطَةُ لِلْمُنْتَهِي زِيَادَةٌ فِي يَقِينِهِ

“Yolun başındaki (mübtedî) hakkında uzlet dini için bir selâmet; yolun sonundaki (müntehî) için halkın arasına karışmak ise yakîni hakkında bir ziyadeliktir.” Tarikat ehli yanında genel kabul görmüş tarife göre uzlet, kişinin kendini insanların şerrinden, insanları da kendi şerrinden kurtarmak için halkı terkedip evine kapanmasından ibarettir. Râfi‘î’ye göre nefsin terbiye edilmesine vesile olan uzlet, halkı terketmekle sınırlı kalan değil riyâzet ve mücâhedeyle süslenmiş olan uzlettir. Şayet mürid halvet halindeyken uzletin şartlarına riayet ederek nefsini, insanlarla ünsiyet neticesinde ortaya çıkan her türlü alışkanlıklarından kesecek olursa uzletten gerçek mânada istifade etmiş olur. Râfi‘î Hz. İbrâhim’in “Sizi, Allah’tan başka taptıklarınızla bırakıp çekiliyorum...”¹⁶⁹ âyetinden ve Allah’a en sevimli gelen kişilerin dinlerini alıp insanlardan firar eden garip kimseler olduğunu bildiren hadisten¹⁷⁰ hareketle uzlet ve halvetin aslında şer’an talep edilen şeylerden ve vuslat ehlinin sıfatlarından olduğunu söyler. Yukarıda da ifade edildiği üzere ona göre uzlete çekilen kişi uzlet ile nefsini insanların şerrinden kurtardığına değil, insanları nefsinin şerrinden kurtardığına inanmalıdır. Çünkü uzletle nefsini insanların şerrinden kurtardığını düşünen kişi, kendinde bir meziyet görmüş olur ki bu onun kibirli olduğunun göstergesidir. Diğer düşünceye ise nefsi hakir görmek vardır. Bu nedenle uzlet yapacak kişi uzleti âdâbına göre icra etmelidir. Bu âdâbı maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür: Uzlete çekilecek kişi,

1. Öncelikle şeytanın kendisini yoldan çıkarmaması için tevhid inancını muhafaza edebilecek derecede dinî bilgilerini tashîh sonra da farzları eda etmesine imkân tanıyacak şekilde şer’î ilimleri tahsil etmelidir.

Râfi‘î, uzletin aslında vatandan uzaklaşmak değil kınanmış hasletlerden uzaklaşmak ve kötü sıfatları değiştirmek olduğunu söyler. Ona göre uzlet, avam ve havasa ait olmak üzere iki türdür: Avamın uzleti kurtuluşa ermek

168 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulûb*, 69-70.

169 Meryem, 19/48.

170 Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 66; Beyhakî, *Kitâbü’z-zühdi’l-kebir*, 116.

için insanlardan uzaklaşmak, havasın uzletiyse insanların arasına karışmış halde ve onlarla komşuluk içinde olmakla beraber beşerî sıfatları melekî sıfatlara uyum sağlar hale getirmektir. Bu nedenle zâhirin insanlarla bâtının (kalbin) onlardan uzak (Hak Teâlâ ile) birlikte olmak gerektiği¹⁷¹ söylenmiştir. Ebû Ali Dekkâk da insanların giydiklerini giyip yediklerini yemekle beraber kalben onlardan uzak olmak gerektiğini belirtmiştir.¹⁷² Âdâbına riâyet edilerek icra edilen uzletin birtakım faydaları vardır. Şöyle ki uzlete çekilen kişi gıybet, riyâ ve münâfıklıktan, dünyanın zîneti ve boş işleriyle meşguliyetten, arkadaşların can sıkıcı hallerinden, düşmana, alaycı kimselere ve acı çektiren arkadaşlara muhtaçlık arzedip (zillete düşmekten) kurtulur; ilimle daha yoğun meşgul olmak ve okuduklarından ibret alabilmek için boş zaman bulmuş olur.

2. Mürid uzlet boyunca sadece Allah'ın zikriyle meşgul olmalı,

3. Rabbinin iradesi dışındaki her türlü iradelerden soyutlanmalı,

4. Sadece nefsini edeplendirip onu güzel ahlâk ve iyi alışkanlıklarla tezyin etmeye çalışmalıdır. Zira sûfiler nezdinde gerçek uzlet kötü sıfatlardan uzaklaşmaktan başka bir şey değildir.¹⁷³

Râfi'î'ye göre uzlet yapmaya muvaffak olmak ebedî saadete nâil olduğuna bir delildir. Zira insanların arasına karışan kişinin onları idare etmesi ve kendilerine gösteriş yapması; gösteriş yapanın münâfıklık yapması; münâfıklık yapanın ise cehennemın en aşağı derekesine düşmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle akıllı kişiye lazım olan (nefsini terbiye edinceye kadar uzlete çekilip) isminin insanların kalp ve dillerinden silinmesini sağlamaktır. Zira (insanlar tarafından) tanınmak bir belâ; halk arasında ismi tanınan kişi nâkıs; ismi tanınmayan (şöhretten uzak) kişi ise kemâle ermiş kişidir. İsim ve ünvan taliplisinin zâhiri mâmur bâtını harap, Hak ve hakikat taliplisinin ise bâtını rahmet zâhiri azap içindedir. Bu tehlike sebebiyle Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) şeyhi Serî es-Sakatî (ö. 251/865) içinde buldukları zamanın uzlet vakti ol-

171 Bu hal, Nakşibendiyîye tarikatında "halvet der encümen" olarak ifade edilmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bk. Mevlüt Özçelik, "Abdülğani b. İsmail en-Nablusî (ö. 1143/1731) ve Miftâhu'l-Ma'îyye Adli Eseri Çerçevesinde Nakşibendî Tarikatının On Bir Esâsı", *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (30 Haziran 2020), 317-319.

172 Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1/223.

173 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 71-72.

duğunu; dolayısıyla dinini selâmete, bedenini rahata erdirmek isteyen kişinin insanlardan uzak durmaları gerektiğini; Abdülvehhâb-ı Şa'ârânî de insanlardan çokça uzak durup ihtiyaç olmadıkça aralarına karışmamanın sûflerin ahlâkından olduğunu, onların halktan biriyle kaynaşmadıkları her günü kendileri için bir bayram kabul ettiklerini söylemiştir.¹⁷⁴ Buradan hareketle Râfi'î havas tabakasının meclislerinin bile gıybet ve dedikodudan uzak olmadığı kendi döneminde uzlet yapmanın daha zorunlu olduğunu, kendisinin bunu bizzat müşâhede ettiğini dolayısıyla mümkün mertebe bu tür meclislere katılmamaya çalıştığını söylemiştir.¹⁷⁵

Râfi'î uzletin gerekliliğini sahabe-i kirâm ve selef ulemâsından nakledilen birçok söz ve menkıbeyle delillendirir. Çalışmanın sınırlılığı açısından bunlardan birkaçını vermekle iktifa edelim. Rivayete göre Hz. Ömer (r.a.) "Uzletten nasibinizi alınız." buyurmuş,¹⁷⁶ tâbiünden ünlü muhaddis ve fakih İbn Sîrîn (ö. 110/729) ise uzletin bir ibadet olduğunu söylemiştir.¹⁷⁷ Râfi'î'ye göre uzletini, türlü ibadetler ve Allah'a yakınlığa vesile olan amellerle süslemeyen kişinin uzleti boşa gitmiş olur. Bu gerçeğe dikkat çekmek üzere Mâlik b. Dînâr (ö. 131/748'den önce) "Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile oturmayan kişinin uzleti boşa gitmiştir." demiştir. Kendisine onlarla oturma'nın nasıl olması gerektiği sorulunca uzlet yapan kişinin Kur'ân'ı tefekkürle okuduğu, Resûlullah'ın ve sahebe-i kirâmın söz ve fiillerine ibret nazarıyla baktığı takdirde Allah, Resûlullah ve sahebe-i kirâm ile konuşmuş olacağını söylemiştir.¹⁷⁸ Buradan hareketle Râfi'î uzletteki kişinin bir ihtiyaç için halkın arasına karıştığında, değiştirmeye gücünün yetmeyeceği bir kötülüğü veya kendisini Allah'a karşı gaflete düşürecek bir manzarayı görememek için başını şal veya taylasanla örtmesi ve insanların az bulunduğu yollardan yürümesi gerektiğini söyler. Ona göre uzlet mutlak mânada halktan kaçış değil, nefsin

174 Krş. Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed Şa'ârânî, *Tenbihül-muğterrin evâbirâ'l-karnî'l-âşir alâ mâ hâlefû fihî selefihümü'r-tâhir*, thk. Vâil Ahmed Abdurrahmân (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikıyye, ts.), 246.

175 Râfi'î, *İhyâü'l-kulüb*, 72-73.

176 Ebû Süfyân er-Ruâsî Vekî' b. Cerrâh, *Kitâbü'z-Zühd*, thk. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Ferivâi (Medîne-i Münevvere: Mektebetü'd-Dâr, 1984), 517 (No. 253).

177 Beyhakî, *Kitâbü'z-zühdi'l-kebir*, 95; Gazâlî, *İhyâ*, 2/222; Hattâbî, *el-'Uzle*, 16.

178 Şa'ârânî, *Tenbihül-muğterrin*, 248.

terbiyesi için ayrılmış yoğun bir dinî yaşam tarzıdır. Bu kavramla birlikte mü-talaa edilen “halvet” ise uzletten daha özel bir meşguliyet anıdır. Kalbi muha-lefet kirlerinden arındırıp sadece bir tek zikir ve hakikat ile meşgul etmekten ibaret olan halvet, özü ve sureti itibariyle aslında “itikaf”ın bir türüdür. Şu kadar var ki itikaf sadece mescit (veya mescit hükmündeki mekanlarda) Ra-mazan ayının son on gününde icra edilirken¹⁷⁹ halvet, mescitle beraber farklı mekanlarda ve herhangi bir vakit sınırı olmaksızın icra edilebilir. Bununla beraber Hz. Mûsâ'nın halkından uzaklaşarak Tûr-i Sînâ'da Allah'la kırk gün konuştuğunu bildiren âyet¹⁸⁰ ve kırk gün Allah'a ihlâsla kulluk yapan kişinin kalbinden diline hikmet pınarlarının fışkıracağını müjdeleyen hadis¹⁸¹ halvetin kırk gün olabileceğine işaret etmektedir. Ancak halvette sünnet olan vakit otuz gündür. Bundan fazlası kâmil kişi için kemâlinin ziyadeleşmesine, başka-ları için ise mânen terakki etmeye vesiledir. Halvetten istenen neticenin hâsıl olması ise onun bir şeyh kontrolünde yapılmasına bağlıdır.¹⁸²

Râfi'î'ye göre seyrüsülûkünü tamamlamayı fenâya eren ve Allah Teâlâ'nın haklarında “... *ben onun işiten kulağı ve gören gözü olurum.*”¹⁸³ dediği makama yükselen ârifler için halkın arasına karışmak uzletten daha hayırlıdır. Zira onlar nefislerine tam mânasıyla hâkim olmuş ve fenâfillâha ermiş kimselerdir. Böyle kimselerin dili sadece rabbânî fütuhâtla konuşan birer ilâhî tercümân, gözleriyse mânevî bir iksirdir. Onların halkın arasına karışması çok büyük hayırlara vesiledir. Bu nedenle Kürdî, halkın arasına karışmanın seyrü-sülûkün sonuna ulaşanlar müntehîlerin yakînlerinde bir ziyâdelik olduğunu söylemiştir. Zira bu zatlar kâinattaki her şeyden yardım alırlar ve varlık âle-mindeki her zerrede bir olan Allah'ı müşâhede ederler. Bu itibarla halkın arası-na karışmak onlara zarar vermez. Üstelik hasta ziyareti, cenaze merasimi, sıla-i rahim, kardeşleri ziyaret, hayırlı insanların sohbetine iştirak ve bir peygamber

179 İtikâf hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Şener, “İtikâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/457-459.

180 el-Bakara, 2/51; el-A'râf, 7/142.

181 Dârimî, *ez-Züh'd*, 2/257.

182 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 73-78.

183 Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 8/105; Ebû Bekr Ahmed b. Amr Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr: el-Babru'z-Zehhâr*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh vd. (el-Medînetü'l-Münevver: Mektebetü'l-Ulûmi'ş-Şâfi'î, 1988), 15/270; Kelâbâzî, *Babru'l-fevâid*, 44.

vazifesi olan insanları Allah'ın yoluna irşad etmek gibi işlerin tamamı halkın arasına karışmakla gerçekleşen şeylerdir.¹⁸⁴ Ancak halkın arasına karışmanın da birtakım âdâbı vardır. Bu itibarla Kürdî bir sonraki hikmetinde bu âdâbın gerekliliğine işaret etmiştir.

4.9. الْأَدَبُ مَعَ الْخَلْقِ رَاجِعٌ إِلَى الْحَقِّ وَالطَّمَعِ فِي الْخَلْقِ شَكٌّ فِي الْخَالِقِ.

“Halka karşı sergilenen edep Hakk’a râcidir; halka tamah etmek ise yaratıcı hakkında şüphe dir.” Râfi‘î, bütün yemek çeşitlerinin üzerinde toplandığı sofraya “me‘debe” denmesinden hareketle edebi hayır hasletlerinin tamamının bir kişide toplanması olarak tarif eder; edepli kişinin (edîb) kendisinde bütün hayırların toplandığı kişi olduğunu söyler ve edebi dünya ehline, din ehline ve havas tabakasına karşı sergilenmesi gereken edep olarak üç kısma ayırır. Dünya ehline göre edep fesahat, belâgat, padişahların eserleri, Arap şiirleri gibi konulara hâkim olmaktan ibarettir. Din ehline göre edep daha çok nefislerin terbiyesi, organların olması gerektiği gibi eğitilmesi, had ve hududun gözetilmesi ve şehevî arzuların terkedilmesinden ibarettir. Havas zümresinin edebiyse kalplerin temizliği, sırların muhafazası, ahitlere vefa gösterilmesi, vakitlerin zayi edilmemesi, kalbe gelen düşüncelere (havâtır) iltifat edilmemesi Allah’tan bir şey talep etme anında, huzûr-i ilâhîde ve kurbîyyet makamlarındayken hüsn-i edeble hareket edilmesi şeklinde kendini gösteren edeptir. Bu zatların edebi daha çok Allah’la mânevî beraberlik hakkındaki edeptir. Râfi‘î’ye göre bu tür edeple en mükemmel mânada vasıflanmak ancak peygamberler ve siddîk makamındaki zatlara mahsustur. Allah’a karşı edebî huzûr-i ilâhîde bulunmanın âdâbına riayet etmek olduğu söylenmiştir. Halka karşı edep ise onlarla iyi geçinmek, büyüklerine hürmet küçüklerine merhamet etmek, kendisinde bulunmasını istediği şeyleri onlar için de istemek, onların görünen hatalarını öğütle ve uyarı yoluyla düzeltmek, kimseyi hoşlanmadığı sözlerle anmamak bu âdâbdan bazılarıdır. Başka bir ifadeyle halka karşı edep “*Birbirlerini sevip merhamet etme konusunda müminlerin misali bir uzvu hastalandığında diğer bütün uzuvlarını uykusuzluk ve ateşlenme saran beden gibidir.*”¹⁸⁵ hadisine göre hareket ederek layık olup olmadığına bakmaksızın iyisiyle-kötüsüyle insanların tamamına iyilik

184 Râfi‘î, *İhyâü'l-kulüb*, 78-79.

185 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/223; Müslim, “Birr”, 66.

yapmaktır. İnsanlardan gelen eziyetlere katlanmak; kendisine kötü söz söyleyen, kaba davranan ve eziyet edenlere haklarını helal etmek, zorda kalanların işini kolaylaştırıp belâya uğrayanları rahatlatmak, iffetlerini korumak, şereflerine leke sürdürmemek, kendisine zulmedeni affetmek, kötülük yapana iyilik yapmak, akrabalık bağıni koparanla ilgiyi kesmemek, kendisini iyilikten mahrum bırakana vermek, herkes hakkında hüsnüzan beslemek ve hiç kimseyi kıskanmamak da halkın arasında bulunmanın gerektirdiği edeplerden bazılarıdır.¹⁸⁶

Râfi‘î’ye göre gerek halka gerekse Allah’a karşı sergilenmesi gereken âdâb konusunda başarılı olmak insanların ellerindeki varlıklara tamah etmemekten geçtiği için Kürdî, halkın elindeki şeylere tamah etmenin Hâlık (olan Allah) hakkında şüpheye düşmek mânâsına geldiğini söylemiştir. Râfi‘î tamahı, nefsin insanların ellerindeki şeylere karşı meyletmesi olarak tarif eder. Ona göre bu tamah rızık konusunda verilen ilâhî güvenceye¹⁸⁷ itimatsızlık anlamına geldiği için Allah hakkında “şüphe” olarak değerlendirilmiştir. Bu tür tamahkârlık kınanırken Allah’ın affına ve mânevî yakınlığına nâil olma konusundaki tamahkârlık ise övülmüştür. Ancak bu tamahkârlık kişinin Allah’a karşı zillet, gönül kırıklığı ve muhtaçlık içinde olmasını gerekli kılmalıdır. Kul bütün tamahlarını Allah’ın katındaki (maddî ve mânevî) nimetlere yöneltip mâsivâdan tamamen ilgisini kestiği takdirde gerçek bir kanaatkâr olur ve “Biz ona güzel bir hayat yaşatırız.”¹⁸⁸ âyetinde vaad edilen güzel hayata nâil olur. Zemmedilen tamahkârlık hakkında birçok hadis vârid olmuştur. “Sizi tamahkârlıktan sakındırırım. Çünkü o, hazır halde bulunan bir fakirliktir.”¹⁸⁹ bunlardan sadece biridir. Ka‘b el-Ahbâr (ö. 32/652-53 [?]) tamahkârlığın âlimlerin kalplerinden ilmi silip götüren bir illet olduğunu söylemiştir.¹⁹⁰ Ebû Bekir el-Verrâk (ö. 280/893) ise tamahkârlığın başının kader hakkında “şüphe”, yolunun “zillet”, sonucunun ise “mahrumiyet” olduğunu bildirmiştir.¹⁹¹ Râfi‘î bu ve benzeri rivâyetlerden sonra tamahkârlığın nefislerin âfetlerinden bir âfet olduğunu

186 Râfi‘î, *İhyâü’l-kulûb*, 80-82.

187 Örnek olarak bk. el-En‘âm, 6/151; Hûd, 11/6; el-İsrâ, 17/31.

188 en-Nahl, 16/97.

189 Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 7/369 (No. 7753).

190 Ebû Ömer Yusuf İbn Abdî’l-Berr, *Câmi‘u beyâni’l-‘ilm ve fadlih*, thk. Ebû’l-Eşbâl ez-Züheyrî (Suûdiyye: Dâru İbni’l-Cevzî, 1994), 1/693 (No. 1225).

191 Beyhakî, *Kitâbü’z-zühdi’l-kebir*, 91 (No. 113).

bu nedenle tamahkâr kişinin daima hayal kırıklığı içinde bulunacağını söyler. Ona göre birçok insan para-pul konusundaki tamahkârlıkları sebebiyle her türlü tehlikeli işe dalmayı, onca arsızlık ve ayıpla vasıflanmayı; hatta küfür ile imanı değiştirmeyi bile göze alabilmektedir. Bu gerçeğe dikkat çekmek üzere Hasan-ı Basrî (ö.110/728) dinin fesâdının tamahkârlık, ıslâhının ise vera' olduğunu söylemiştir.¹⁹² Râfi'î'ye göre mürid kemâlâtına, ibadet ve mücâhedelelerine insanların muttali olmaları konusunda tamahkârlık yapması durumunda farkına varmadan “gizli şirk” denen riyâyaya¹⁹³ düşer. İşte bu nedenle Kürdî bir sonraki hikmetinde müridleri gizli şirkten sakındırmıştır.¹⁹⁴

4.10. **وَاحْذَرِ مِنَ الشِّرْكِ الْخَفِيِّ وَلَوْ كُنْتَ فِي الْخَلْوَةِ لِأَنَّهُ إِذَا مَا خَلَصْتَ لَكَ
النِّيَّةُ فَذَلِكَ مِنْ أَكْبَرِ الْمَصَائِبِ وَالْبُلُوَّةِ**

“Halvette (tek başına) bile olsan gizli şirkten kaçın. Çünkü senin için niyet hâlis olmadığında (bil ki) bu, musibet ve belâların en büyüklerinden- dir.” Râfi'î, şirki *gizli* ve *açık* olmak üzere iki kısma ayırır. Açıktan yapılan şirk kişinin ebediyen cehennemde kalmasını gerektiren şirktir. Birçok türü olan bu şirkin en büyüğü Allah ile birlikte başka bir ilah edinmektir. Gizli şirk ise imanın aslına zarar vermemekle beraber onu nakzeden ve amelin iptal olmasına sebep olan şirktir. Ona göre Allah'ın korudukları dışındakilerin bu şirkten tam mânasıyla korunması mümkün değildir. Nitekim Resûlullah, üm- meti hakkında şirkin karanlık gecede karıncanın yürüyüşünden daha gizli (ve sessiz) olduğunu söylemiştir.¹⁹⁵ Bazı müfessirler “Onların çoğu ancak müşrik oldukları halde Allah'a iman ederler.”¹⁹⁶ âyetinde dilleriyle Allah'ın her şeyi takdir eden ve düzenleyen zat olduğuna iman etmelerine rağmen sebeplere itimat konusunda şirke düşen kimselere işaret edildiğini söylemiştir.¹⁹⁷ Râfi'î'ye göre müridin gizli şirkten tam anlamda sakınması ancak bütün fiille- rinde, sözlerinde, harekât ve sekenâtında ihlâsla hareket etmesiyle mümkün

192 Ebü'l-Hasan Nüreddîn Ali b. Sultan Muhammed Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l- mesâbih* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002), 7/3108.

193 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/384.

194 Râfi'î, *İhyâü'l-kulüb*, 82-84.

195 Suyûtî, *el-Câmi'u'l-kebir*, 3/776.

196 Yûsuf, 12/106.

197 Mekki, *Kâtü'l-kulüb*, 2/21.

olur. İhlâs ise Ebû Alî ed-Dekkâk'ın ifadesiyle kulun taatiyle sadece Allah'a yaklaşmayı istemesidir. Kuşeyrî'ye göre ise ihlâs, amelin insanların mülâhazalarından arındırılmasıdır.¹⁹⁸ Nitekim insanlar ihlâslı bir şekilde Allah'a kulluk yapmakla emrolunmuşlardır.¹⁹⁹ Bir hadîs-i kudsîde ihlâsın, Allah'ın sevgili kullarının kalbine bırakılan ilâhî bir sır olduğu bildirilmiştir.²⁰⁰ İhlâsın en mükemmel hali, "ihlâsta ihlâs" olarak tabir edilmektedir. Râfi'î bu ihlâsı kişinin ihlâsını görmemesi, yani ihlâslı olduğunu düşünmemesi olarak tarif edip ihlâsı görmenin ihlâsta bir eksiklik olarak değerlendirildiğini nakleder. Zünnûn-i Mısrî'nin ifadesine göre ihlâsın üç alameti vardır: (İşlenen amelden dolayı) halktan gelen övgü ve yerginin eşit görülmesi, yapılan amelleri unutmak ve o amellerin âhirette sevabı gerektirdiğini hesap etmemek. Serî es-Sakatî, esasen kendinde olmayan bir şeyle insanlara karşı süslenen kişinin, Allah'ın gözünden düşeceğini söylemiştir.²⁰¹ Bu nedenle Kürdî, "halvette bile olsun gizli şirkten sakın!" derken gizli şirke düşme tehlikesinin sadece halkın arasına karışanlarla sınırlı kalmadığını, halvette tek başına kalanlar için de geçerli olduğuna işaret etmiştir. Çünkü şeytan her an insanı gözetleyip durmaktadır. Halvetteki müridin düşeceği şirkin en asgari düzeyi, yaptığı ibadet ve riyâzelerin insanlar tarafından görülmesini sevmesidir ki bu kesin olarak gizli şirktir. Bu tehlikeye dikkat çekmek üzere İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309), kişinin biri tarafından görülmemesi durumunda da riyâyâ düşebileceğini, bu nedenle sürekli olarak kalbi riyâ ve benzeri şâyibelerden arındıracak mücâhedelemlerle meşgul olmak gerektiğini söylemiştir.²⁰²

Râfi'î'ye göre insanların kendisine hürmet etmelerini sağlamak amacıyla halvete çıkan kişi, aslında daha işin başındayken gizli şirke düşmüş demektir. Bu nedenle halvet konusunda yapılması gereken ilk şey hâlis bir niyete sahip olmaktır ki bu gerçeği ifade etmek üzere Kürdî, niyetinin hâlis olmamasının halvete çekilecek mürid için çok büyük bir musibet ve belâ olduğunu söylemiştir. Zira niyet, yokluğu durumunda amelin ortadan kalkmasına sebep olan amelin asıl rüknüdür. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) amellerin ancak niyetlere göre değer

198 Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 2/359.

199 el-Beyyine, 98/5.

200 Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Büstânü'l-ârifîn* (B.y.: Dâru'r-Reyyân, ts.), 26.

201 Krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 2/360-361.

202 Râfi'î, *İhyâü'l-kulûb*, 84-85.

kazanacağını bildirmiştir.²⁰³ Râfi'î'ye göre bu hadis, niyetin ıslahı konusunda vârid olan hadislerin en dikkat çeken ve fıkıh kâidelerinin medârı, merkez noktasıdır. Allah için işlenen amellerde ihlâslı olmak ve gizli şirkten kurtulmak, insanlara karşı tamahkârlığı kalpten çıkarmakla; bu ise kanaat elbisesine bürünüp insanların ellerindeki nimetlerden ümit kesmekle mümkün olur.²⁰⁴

Sonuç

Şeyh Mahmûd el-Kürdî, silsilesinde Hayreddin et-Tokâdî, Şa'bân el-Kastamonî, Muhyiddîn el-Kastamonî, Ömer el-Fuâdî, Ali Karabaş ve Mustafa Efendi el-Edirvevî gibi Anadolu'da yetişmiş Halvetiyye şeyhlerinin bulunduğu bir sûfidir. Kaleme aldığı hikmetler, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat itikadı üzerine yükselmiş olan sünnî tasavvuf düşüncesinin temel prensiplerini gayet veciz bir şekilde ortaya koymaktadır. Hiçbir kütüphanede sözkonusu hikmetlerin kaydına rastlanmamıştır. Hayat hikayesini aktaran eserlerin verdiği bilgiler, Şeyh Mahmud el-Kürdî'nin, geleneksel usule göre uzun yıllar ilim tahsil ederek şeyhlik makamına geçen biri değil, Gazâlî'nin *İhyâ'sını* okuyarak tasavvufa meyleden, döneminin Halvetiyye şeyhlerinden birinin denetiminde seyr ü sülûkünü tamamlayarak irşad makamına geçen bir mürid-i kâmidir. O, çalışmaya konu olan hikmetlerini rüyâ yoluyla talim etmiştir. Onun bu hali sûfilerce benimsenen keşif ve ilham yoluyla ilim öğrenmeye örnek teşkil etmektedir.

Hikmetlerin verdiği mesajlar, Kürdî'nin şeriata bağlılığı esas alan tasavvufi bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle Cibrîl hadisine atıfta bulunan ilk hikmet, "İhsân"dan ibaret olan tasavvufun imanının ve İslâm'ın şartlarına tam bir mutâbaat içinde olmasına işaret etmektedir. Nefsin terbiyesini merkeze alan bir tarikata mensubiyetinin doğal bir neticesi olarak Kürdî zühd, tevekkül, mücâhede, açlık, uykusuzluk, suskunluk, halvet gibi mücâhede ve riyâzet usulleriyle nefsin kemale erdirebileceğine dikkat çekmekte; sâlikin halvette bile olsa ihlâstan ayrılmaması, nefsânî davalardan uzak durup acziyet içinde yaşaması, her nefeste hesap gününe hazırlık yapması, şöhretten kaçınması, eriştiği mânevî hallerle aldanmaması, istikamet üzere olup keramet meraklısı olmaması, asla şeriata muhalif düşünce, hal ve hareket içinde olması gibi tavsiyelerde bulunmaktadır.

203 Buhârî, *Sahîbu'l-Buhârî*, "Bed'ü'l-vahy", 1; İbn Mâce, *Sünenü İbn-i Mâce*, "Zühd", 26 (No. 4227).

204 Râfi'î, *İhyâü'l-kulüb*, 86-87.

Şârih Albülkâdir er-Râfi‘î’ye gelince; o da hikmetleri şerh ederken aynı Kürdî gibi tasavvufî düşüncede şeriata sınımsız bağlılığı esas aldığını hissettirmektedir. Hikmetleri, öncelikle âyet ve hadisler çerçevesinde şerh etmekte sonra tasavvufun temel kaynaklarına atıfta bulunmaktadır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den ve onun tesirinde kalan Abdülvehhâb eş-Şa‘rânî'den yaptığı nakiller, Râfi‘î'nin vahdet-i vücûd düşüncesine vâkıf olduğunu göstermektedir.

Hulasa olarak söylemek gerekirse gerek Kürdî'nin hikmetleri gerekse Râfi‘î'nin *İhyâü'l-kulûb*'ü, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat itikadî çerçevesinde gelişmiş olan tasavvufî düşüncüyü en veciz şekilde ifade etmektedir. İlk on hikmetin şerhiyle sınırlı kalan bu çalışmada ihsan, zühd, tevekkül, mücâhede, zikir, açlık, uykusuzluk, sükût, uzlet, edep, ihlâs ve bunlarla ilişkili konular incelenmiştir. Diğer hikmetlerdeki tasavvufî düşüncelerin ortaya konması için yeni çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şu‘ayb el-Arnâvut vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî. *ez-Zühd*. thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn. Beyrut, 1999.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l funûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin el-Horasânî. *Kitâbü'z-zühdi'l-kebir*. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kitâbi's-Sakâfiyye, 3. Basım, 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Husrevcirdî. *el-Ba's ve'n-nüşûr*. thk. eş-Şeyh Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Merkezü'l-Hademât ve'l-Ebhâsi's-Sakâfiyye, 1986.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *el-Câmi' li-şü'abi'imân*. thk. Abdül'ali Abdülhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *Müsnedü'l-Bezzâr: el-Babru'z-Zehbâr*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh vd. 18 Cilt. el-Medinetü'l-Münevver: Mektebetü'l-Ulûmi's-Şâfi'i, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahihu'l-Buhârî*. thk. Komisyon. 9 Cilt. Mısır: el-Marbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1311.
- Ceberti, Abdurrahman b. Hasan. *Acâibü'l-âsar fi't-terâcim ve'l-abbâr*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1998.
- Cürçânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. *Kitâbü't-ta'rifât*. thk. Komisyon. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Dâmûnî, Muhammed b. Mahmûd. *er-Ravdu'l-enik fi usûli't-tâlibîn ilâ makâmi't-tahkik (Resâil süfyye mah-tûta içinde)*. thk. Saïd Abdülfettâh. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Dârimî, Ebû's-Serî Hennâd b. es-Serî. *ez-Zühd*. thk. Abdurrahmân Abdülcebbar el-Feriyâî. Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1406.
- Dernika, Muhammed. *et-Turuku's-süfyye ve meşâyihuhâ fi Trablus*. Trablus: Dâru'l-İnşâ, 1984.
- Dımeşkî, Abdürrezzâk b. Hasen. *Hilyetü'l-beşer fi târihi'l-karni's-sâlisi aşer*. thk. Muhammed Behcet el-Beydâr. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1993.

- Erginli, Zafer. "Muhâsibî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/13-16. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. thk. Muhammed İvaz Mür'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2001.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rif, ts.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *Mizânü'l-amel*. thk. Süleyman Dünyâ. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1964.
- Hakim et-Tirmizî, Muhammed b. Ali b. el-Hasen. *Nevâdirü'l-usûl fi ahâdisi'r-Rasûl (s.a.v.)*. thk. Abdurrahmân Umeyra. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed. *el-'Uzle*. Kahire: el-Matbaatü's-Selifiyye, 2. Basım, 1399.
- Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed. *el-Ğaribeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadis*. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. 6 Cilt. Mekke: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1999.
- Herevî, Ebû'l-Hasan Nüreddin Ali b. Sultan Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtî'l-mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002.
- Himyerî, Neşvân b. Sa'îd. *Şemsü'l-'ulûm ve devâü kelâmi'l-'Arab minel-'külûm*. thk. Hüseyin b. Abdillâh el-'Umerî vd. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1999.
- Humeydî, Muhammed b. Fütüh. *Tefsîru ğarîb mâ fi's-sahihayn el-Buhârî ve Müslim*. thk. Zübeyde Muhammed Saîd Abdülazîz. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1995.
- Huttelî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Abdillâh. *el-Muhabbetü li'llâhi Sübhâneh*. thk. Âdil b. Abdi's-Şekûr er-Rızkî. Riyad: Dâru'l-Hadâra, 2003.
- İbn Abdi'l-Berr, Ebû Ömer Yusuf. *Câmi'u beyâni'l-'ilm ve fadlih*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri. 2 Cilt. Suûdiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah. *es-Samt ve âdâbü'l-lisân*. thk. Ebû İshâk el-Huveynî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünenü İbn-i Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. B.y.: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbnü'l-Esir, el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed. *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadis ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvi - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: Matba'atü's-Saâde, 1974.
- İsfehâni, Râgîb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 4. Basım, 2009.
- Kalkan, Murat. *Kur'ân'da "Hikmet" Kavramı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kara, Mustafa. "Hikmet (Tasavvuf)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/518-519. İstanbul, 1998.
- Kâşânî, Abdürrezzâk. *Mu'cemü istilâhâtü's-süfiyye*. thk. Abdülâl Şâhin. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn: Terâcimü musannifî'l-kütübi'l-Arabiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İshâk. *Babru'l-fevâid*. thk. Muhammed Hasan İsmail - Ahmed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Kızıler, Hamdî. "Muhammed b. Gazi el-Malatyavî'de Hikmet Tasavvurunun Tasavvufi Açından Değerlendirilmesi". thk. Mustafa Yiğitoğlu. 441-454. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Kuşeyri, Abdülkerim b. Havâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalim Mahmûd - Mahmûd b. Şerîf. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1985.
- Mâverdi, Ebû'l-Hasan Ali el-Bağdâdî. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1986.

Mekkî, Muhammed b. Ali Ebû Tâlib. *Kütü'l-kulûb fi muâmeleti'l-mahbûb ve vasfı tariki'l-mürîd ilâ makâmi'r-tevhîd*. thk. Âsım İbrâhim el-Keyâlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.

Mikâtî, Muhammed Reşid. *el-Eseru'l-hamîd fi menâkıbi Seyyidînâ el-Üstâz eş-Şeyh Muhammed Reşid*. Trablusşam: Matbaatü'l-Belâğa, 1341.

Muhâsibî, Hâris b. Esed. *Âdâbü'n-nüfûs*. thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ. Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.

Muhâsibî, Hâris b. Esed. *Kitâbü'l-'ilm*. thk. Muhammed el-Âbid Mezâlî. Cezayir: ed-Dâru't-Tünusiyye, 1975.

Muhâsibî, Hâris b. Esed. *Risâletü'l-müsterşidin*. thk. Abdüfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1391.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf. *Feydu'l-kadîr şerhu'l-câmi's-sağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356.

Nebhânî, Yûsuf b. İsmâil. *Câmi'u kerâmâti'l-evliyâ*. thk. İbrâhim Atve İvaz. 2 Cilt. Porbandar: Merkez-i Ehli Sünnet Berakât-i Razâ, 2001.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Büstânü'l-'arifîn*. B.y.: Dâru'r-Reyyân, ts.

Nevfel, Abdullah Habîb. *Terâcümü ulemâi Trablus ve üdebâiha*. Trablus: Matba'atü'l-Hadâra, 1929.

Neysabûrî, Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc. *Sahihu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1955.

Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ale's-sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.

Özçelik, Mevlüt. "Abdülgani b. İsmâil en-Nablusî (ö. 1143/1731) ve Miftâhu'l-Ma'yye Adlı Eseri Çerçevesinde Nakşibendî Tarikatının On Bir Esâsi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (30 Haziran 2020), 293-326. <https://doi.org/10.18498/amailad.581697>

Râfi'î, Abdülganî b. Ahmed b. Abdilkadir. *Tersü'u'l-cevâhiri'l-Mekkiyye fi tezkiyeti'l-ahlâki'l-marziyye*. Kahire: Matba'atü's-Şeyh Şeref Musa, 1301.

Râfi'î, Abdülkâdir. *İhyâü'l-kulûb şerhu's-şeyh Abdülkâdir er-Râfi'î el-Fârûki et-Trablûsî 'alâ hikemi şeyhihi Seydâ Mahmûd el-Kürdi el-Halvetî*. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.

Râfi'î, Muhammed Reşid. *Tercümetü hayâti's-Şeyh Abdülkâdir er-Râfi'î (es-sâni)*. Mısır: Dâru't-Tekaddüm, 1906.

Râzî, Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed. *Muhtârû's-sihâb*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü't-Asriyye, 1999.

Sebtî, İyâz b. Müsâ b. İyâz b. Amrûn el-Yahsubî. *Meşâriku'l-envâr alâ sıbâhi'l-âsâr*. 2 Cilt. B.y.: el-Mektebetü'l-Atîka ve Dâru't-Türâs, ts.

Semerkindî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ahâdisi Seyyidi'l-Enbiyâ-i ve'l-Mürselin*. thk. Yusuf Ali Bedyevî. Beyrut: Dâru İbn-i Kesir, 2000.

Siddîki, Ebû'l-Fütûh Seyyid Muhammed Kemâleddin el-Bekri. *el-Cevherü'l-ferîd fi halli "Bülgati'l-mürîd"*. B.y.: y.y., 1257.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celâleddin. *el-Fethu'l-kebir fi zammi'z-ziyâde ilâ Câmi'is-sağîr*. thk. Yusuf en-Nebhânî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003.

Suyûtî, Celâlüddin. *Cem'ul-cevâmi': el-Câmi'u'l-kebir*. thk. Muhtar İbrahim el-Hâic vd. 25 Cilt. Kahire: el-Ezheru's-Şerîf, 2. Basım, ts.

Sühreverdi, Şehâbüddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed. *Avârifü'l-ma'arif*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.

Şa'rânî, Abdülvehhâb. *Levâkihü'l-envâri'l-kudsîyyeti'l-müntekât mine'l-Fütühâti'l-mekkiyye*. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015.

Şa'rânî, Ebû'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed. *Tenbihü'l-muğterrin evâhîmü'l-karni'l-âşir alâ mâ bâlefü fihî selefihümü't-tâhir*. thk. Vâil Ahmed Abdurrahmân. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.

Şener, Mehmet. "İtikâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/457-459. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Ebû Muâz Târik b. İvazillâh b. Muhammed vd. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995.

Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Mahmud b. Abdil'l-Muhsin et-Türki. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1999.

Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc. *el-Lüma'*. thk. Abdülhalim Mahmûd - Tâhâ Abdülbâki Sürûr. Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîs, 1960.

Ulu, Mahmut. *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetiler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2021.

Uludağ, Süleyman. "Halvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/393-395. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2. Basım., 2005.

Vekî' b. Cerrâh, Ebû Süfyan er-Ruâsî. *Kitâbü'z-Zühd*. thk. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Ferivâî. Medîne-i Münevvere: Mektebetü'd-Dâr, 1984.

Zebîdî, Muhammed Murtaşâ el-Huseynî. *Tâcu'l arûs min cevâhiri'l kâmûs*. thk. Komisyon. 40 Cilt. Kuveyt: el-Meclisü'l-vatani li's-sekâfe ve'l-funûn ve'l-âdâb, 2001.

